

Barbara Zlobec

Poročila antičnih geografov o severnem Jadranu

Od Hekataja do Plinija starejšega¹

Preučevanju virov za severni Jadran so v zadnjem dvajsetletju² posvetili veliko pozornosti zlasti italijanski in hrvaški zgodovinarji; naj omenimo npr. izčrpna dela Clizie Voltan in Vanne Vedaldi lasbez za *X regio*, Mateta Križmana za Istro in Mithada Kozličića za celotno obalno območje bivše Jugoslavije.³ Pomenljivo je, da so se avtorji v vseh primerih odločili za obravnavo virov, ki se nanašajo izključno ali na vzhodno ali na zahodno obalo Jadrana; taka ločitev je nedvomno odraz današnjih političnih mej, saj v antiki niso čutili tovrstne stroge delitve med vzhodnim in zahodnim Jadranom.⁴

V slovenščini še ne obstaja sistematičen pregled virov za to območje; pričujoča razprava sicer ne bo zapolnila te vrzeli, saj zaradi obširnosti snovi posamezni viri ne bodo obravnavani monografsko, pač pa ima cilj nuditi temeljne bibliografske informacije in splošni vpogled v pomembnejša besedila, ki jim je dodan prevod in krajši zgodovinski okvir. Razprava se osredotoča na zemljepisne vire, medtem ko bodo zgodovinski le omenjeni, saj bi bila njihova analiza mogoča le v veliko obsežnejšem prikazu.

Viri za severno Jadransko morje, ki so se ohranili v celoti ali v fragmentarni obliki, so izrazito heterogeni: posredujejo nam mitografsko, zgodovinsko, praktično topografsko ali obče zemljepisno gradivo, ki pa ne zadostuje, da bi si v polni meri ustvarili vtis zgodovinske kontinuitete ali razvoja, ki ga je to področje kot križišče kultur doživljalo v

¹ Razprava povzema rezultate avtoričine magistrske naloge z naslovom *Jadransko morje v Lukanovem epu »Pharsalia«* (Ljubljana–Trst 1998), zlasti poglavja *Viri za severno Jadransko morje* (str. 135 isl.), ki je zasnovano kot zgodovinsko-zemljepisni okvir pri preučevanju Lukanovega opisovanja tega prostora. Posebna zahvala gre prof.dr. Rajku Bratožu za nasvete in pomoč med nastajanjem tako magistrskega dela kot pričujočega članka.

² Bogat bibliografski pregled za dvajsetletje 1975–1995, zlasti za arheološka, pa tudi za zgodovinska vprašanja, nudi revija *Mélanges d'Archéologie et d'Histoire de l'École Française de Rome*, prim.: *Dix ans des recherches (1975–1985) sur l'Adriatique antique (IIIe siècle av. J.-C. – Ire siècle ap. J.-C.)*, I: »MEFRA« XCIX (1987), str. 353–479, II: »MEFRA« C (1988), str. 983–1088; *Chronique bibliographique – Recherches sur l'Adriatique antique II (1986–1990)*, »MEFRA« CV (1993), str. 303–417 in 1015–1122; Y. Marion – F. Tassaux, *Chronique bibliographique – Recherches sur l'Adriatique antique III (1991–1995)*, »MEFRA« CIX (1997), str. 263–415 in 855–985.

³ Delo Clizie Voltan vsebuje širši izbor virov od začetkov do Strabona (drugi del, ki naj bi vseboval vire do pozne antike, še ni izšel), s prevodom in krajšim komentarjem (*Le fonti letterarie della Venetia et Histria. I: Da Omero a Strabone*, »Memorie dell'Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti, Cl. di sc. mor., lett. ed arti« XLII, Venezia 1989). Tržaška raziskovalka Vanna Vedaldi lasbez se je omejila na vire, ki vsebujejo toponime, in jih opremila s poglobljeno bibliografijo (*La Venetia orientale e l'Histria: le fonti letterarie greche e latine fino alla caduta dell'Impero romano d'Occidente*, Roma 1994). Mate Križman je analiziral vire za Istro in oskrbel tudi prevod ter komentar (*Antička svjedočanstva o Istri, Pula–Rijeka* 1979). Kozličićevo delo je poglobljena analiza virov za celotno Dalmacijo, ki pa jih avtor ne citira v originalu, z izčrpno bibliografijo tako za starejšo kot za novejšo literaturo (*Historijska geografija istočnog Jadrana u starom vijeku*, Split 1996). Vredna omemba je še izdaja Marina Zaninovića, ki je številne prispevke svojega bogatega opusa zbral v delu *Od Helena do Hrvata*, Zagreb 1996.

⁴ K premostitvi take delitve, sicer za dobo grške kolonizacije, je spodbujal že L. Braccisi v predgovoru dela *Grecità adriatica. Un capitolo della colonizzazione greca in Occidente*, Bologna 1971, str. VIII.

svoji zapleteni zgodovini. Poleg tega noben antični avtor, z izjemo Strabona in zlasti Plinija Starejšega, ni posvetil specifične pozornosti tej pokrajini,⁵ čeprav je bila strateško zelo pomembna. Na tem področju ni zaslediti niti kake specifične krajevne literarne produkcije, kljub temu, da so iz severovzhodnega dela Cisalpinske Galije izšli pomembni predstavniki rimske kulture (npr. Katul in večina neoterikov, Vergilij, Kornelij Nepot, Livij, Askonij Pedian, Trazej Pet in Silij Italik) in da je proti vzhodu vsaj Akvileja kot važen trgovski center gotovo imela šole in razvito mondeno življenje. Centripetalna sila, ki je intelektualce privabljala v bogato kulturno življenje prestolnice, je očitno na splošno onemogočala nastanek regionalnih literatur (pri tem je treba seveda upoštevati tudi stopnjo romanizacije in nivo kulture posamezne pokrajine).⁶

Upoštevati moramo še dejstvo, da je do nas veliko zemljepisnih del prišlo v hudo okrnjeni obliki: od arhaičnih zemljepisnih spisov se je npr. ohranil samo Psevdo-Skilakov Περίπλους. Grki so vsekakor zahodno Sredozemlje, zlasti Jadran, poznali samo v manjši meri in v njihovih delih prevladujejo podatki o morfologiji ozemlja: gre za opise obalnega pasu, zalivov in izlivov rek ter za razdalje med pristanišči – elementi, ki so bistvenega pomena za poznavanje in ponazoritev ozemlja, po katerem so potovali trgovci. Na teh maloštevilnih podatkih praktične narave in tistih, ki se navezujejo na mitološko tradicijo, temelji, vsaj kar se literarnih virov tiče, naše poznavanje naseljevanja jadranskih obal vse do spisov tistih avtorjev (npr. Katona in Polibija), ki so imeli možnost, da to ozemlje spoznajo v času rimskega prodiranja in zasedbe. Posledica le-te je bila sistematizacija tako novih kot tradicionalnih podatkov pri že omenjenih Strabonu in Pliniju.

Predno preidemo na analizo virov za Jadran, je umestno poudariti, da je že sam izraz »Jadransko morje« problematičen, saj gre za termin, ki ni enoznačen: z njim antični avtorji namreč niso označevali vedno istega prostora.⁷ Morje je ime dobilo po etruščanskem trgovskem mestu ob Padu, Adria (Liv. V 33, 7, Strab. V 1, 8, Plin. *nat.* III 120). Vsaj do 5. stoletja pr.Kr. se je izraz Ἀδρία nanašal samo na severni del današnjega Jadranskega morja, in sicer na zaliv (μυχός, *intimus sinus*) od Pada na zahodu (imenovanega tudi ὁ Ἀδρίας ποταμός) do Liburnov na vzhodu, kot lahko sklepamo iz Herodota, Evripida in Hekataja.⁸ Južnejši del je pripadal Jonskemu morju (Ἰόνιος κόλπος). Šele z nastankom sirakuških kolonij na obalah Italije in Ilirije so začeli antični avtorji v Jadransko morje vključevati tudi južnejši del; ta proces je razviden pri Teopompu (prim. Ps. Scymn. 369 isl.), za Psevdo-Skilaksa pa se izraza »Jonsko« in »Jadransko« morje prekrivata (gl. spodaj).⁹

V rimski dobi je Jadransko morje segalo do Otrantskega preliva na zahodu oz. do Apolonije v Epiru na vzhodu. Rimljani so ga razen (*H*)*adrianum mare*, (*H*)*adriacum mare* in (*H*)*adriaticus sinus* pogosto imenovali tudi *mare superum*, kar naj bi pomenilo »morje na

⁵ Prim. npr. A. Grilli, *Il territorio di Aquileia nei geografi antichi*, »AAAd« XV, 1 (1979), str. 25–55.

⁶ Glede kulturnega življenja na severnem Jadranu, zlasti na zahodnem delu, prim. C. Corbato, *La letteratura latina nella Gallia transpadana*, »AAAd« IV (1974), str. 57–84, A. Grilli, *Incontri e scontri nel mondo letterario nella X regione*, »AAAd« XXVIII (1986), str. 105–118 in Id., *Letteratura e cultura latina in Italia settentrionale*, v *La città nell'Italia settentrionale in età romana*, Trieste–Roma 1990, str. 211–224.

⁷ Prim. M. Besnier, *Lexique de géographie antique*, Paris 1914, s.v. (*H*)*adriaticum mare*, E. Delage, *La géographie dans les Argonautiques de Apollonios de Rhodes*, Paris 1930, str. 210 isl., A. Grilli, *L'arco adriatico fra preistoria e leggenda*, »AAAd« XXXVII (1991), 15–39, J. Partsch, *PW s.v. Adria*, I 1 (1893), 417 isl., A. Ronconi, *Per l'onomastica antica dei mari*, »SIFC« IX (1931), str. 193–331, tu zlasti 270–282, J. Rouge, *Recherches sur l'organisation du commerce maritime en Méditerranée sous l'empire romain*, Paris 1966, str. 41–44 in M. Suić, *Dalmaticum mare*, »RFFZ« XXIX–XXX (1983), str. 5–20.

⁸ Glede enovitosti tega prostora prim. Y. Marion – F. Tassaux, *Recherches sur l'Adriatique III*, cit. v op. 2, str. 263.

⁹ Možnost takega razvoja izraza »Jadransko morje« zanika J. Rougé, cit. v op. 8, str. 42–44: po njegovem mnenju so ta termin uporabljali istočasno v širšem in ožjem pomenu.

severu« ali »morje, ki ga je mogoče doseči samo s plovbo proti severu.« Prepričanje, da je Jonsko morje del Jadranskega, je v dobi po Meli privedlo do tega, da so z izrazom Jadransko morje označevali tudi morje ob Siciliji, ob Korintu in celo med Kreto in Malto.

Jadransko morje je bilo v antiki znano kot izredno divje, ladjam nevarno morje in je kot tako postalo pravi literarni topos.¹⁰

Grški viri za severni Jadran od začetkov do rimske dobe

Pri preučevanju najstarejše zgodovine severnega Jadrana ne gre zanemariti mitološkega izročila: miti iz grške tradicije verjetno odražajo realne dogodke zgodovinske ali predzgodovinske dobe, ohranjajo spomin na antične migracije in trgovske poti ali zakrivajo v tančico mitološke davnine politične namere osvajalcev; Grki so namreč uzavestili predstavo o zgodovini, v kateri se mit in prazgodovina oziroma protozgodovina krijeta, pri tem pa mit pogosto utрпи poskuse racionalizacije.¹¹

Območje severnega Jadranskega morja je bilo od trinajstega stoletja pr.Kr. važno stičišče trgovskih poti, ki so vodile v centralno Evropo oz. po Padu v notranjost Italije. Na podlagi teh zgodovinskih dejstev si razlagamo mite o vrnitvah (νόστοι) Antenora¹² in Diomeda,¹³ ki so povezani s tem ozemljem; tudi izročilo o potovanju Argonavtov,¹⁴ o Hiperborejcih¹⁵ ter o metamorfozi Faetontovih sester Heliad v topole¹⁶ naj bi ohranjalo

¹⁰ Prim. npr. Prop. I 6, 1, Sen. Tro. 362. Najobširneje je ta topos razvil rimski lirik Horacij, ki je trdil, da po lastni izkušnji pozna (novi) silovitost Jadranskega morja (*carm.* III 27, 18–19); prim. tudi *carm.* I 28, 22, I 3, 14–16, II 14, 13–16, III 3, 5, III 9, 22–23, III 16, 4.

¹¹ Možnost take interpretacije antičnega mitičnega izročila zagovarjata npr. R. Chevallier, *Les mythes ou le temps de la protohistoire: l'exemple de l'Italie du nord*, v *Le temps chez les Romains* (Caesarodunum 10 bis AION), Paris 1976, str. 29–54 in M. Šašel Kos, *Cadmus and Harmonia in Illyria*, »Arh. vest.« XLIV (1993), str. 113–136, tu zlasti 113–115.

¹² Glede obširne bibliografije v zvezi z Antenorjem in njegovim prihodom na Jadran prim. L. Braccesi, *La leggenda di Antenore da Troia a Padova*, Padova 1984, *passim*, Id., *Grecità di frontiera. I percorsi occidentali della leggenda*, Padova 1994, *passim*, T. Cerrato, *Sofocle, Cimone, Antenore e i Veneti*, »Athenaeum« LXIII (1985), str. 565–602, A. Degrassi, *Lacus Timavi*, »ATR« XII (1926), str. 307–321 (= *Scritti vari di antichità*, II, Roma 1962, str. 709–722), A. Grilli, *Aquileia negli scrittori latini di Gallia e Spagna*, »AAAd« XIX (1981), str. 89–104, tu zlasti str. 100 isl., Id., *L'arco adriatico fra preistoria e leggenda*, cit., str. 35 isl., R. Katičič, *Illyricus fluvius*, v *Adriatica praehistorica et antiqua*, cit., str. 385–386, Id., *Antenor na Jadranu*, »God. Cen. balk. isp.« XXVI (1988), str. 5–23, R. Scudieri, *Il tradimento di Antenore. Evoluzione di un mito attraverso la propaganda politica*, v *I canali della propaganda nel mondo antico* (ur. M. Sordi), »Contributi dell'Istituto di storia antica«, IV, Milano 1976, str. 28–49, L.A. Stella, *Miti greci dallo Ionio all'alto Adriatico*, »AAAd« XII (1977), str. 25–38, I.C. Thallon, *The Tradition of Antenor and its historical Possibility*, »AJArch« XXXVIII (1924), str. 47–65, tu zlasti str. 52–53, A. Wlosok, *Die Göttin Venus in Vergils Aeneis*, Heidelberg 1967, str. 40 isl. Prim. tudi C. Robert, *PW s.v. Antenor*, I 2 (1894), 2351–2354.

¹³ Glede kulta Diomeda na Jadranu prim. L. Braccesi, *Grecità adriatica*, cit., str. 6 isl., D. Briquel, *'Spina condita a Diomede'. Osservazioni sullo sviluppo della leggenda dell'eroe nell'Alto Adriatico*, »PP« XLII (1987), str. 241–161 in R. Katičič, *Diomed na Jadranu*, »God. Cen. balk. isp.« XXVII (1989), str. 39–78.

¹⁴ Prim. E. Delage, cit., str. 288 isl., M. Križman, cit., str. 46 isl. in R. Senac, *Le retour des Argonautes*, »BAGB« XXIV (1965), str. 446–476, tu zlasti 456–459. Prisotnost Argonavtov na severnem Jadranu monografsko obravnava C. Corbato, *Gli Argonauti in Adriatico*, »ATR« CI (1993), str. 171–184. Prim. tudi P. Dräger, *NP s.v. Argonautai*, I (1996), 1066–1069 in R. Bratož, *Grška zgodovina*, Ljubljana 1997, str. 245–246.

¹⁵ Prim. npr. R. Bratož, cit., str. 250 isl.

¹⁶ Prim. E. Delage, cit., str. 211 isl., R. Katičič, *Illyricus fluvius*, v *Adriatica praehistorica et antiqua*, *Zbornik posvečen Grgi Novaku*, Zagreb 1970, str. 390 in Id., *Podunavlje i Jadran u epu Apolonija Rođanina*, »God. Cen. balk. isp.« VII (1970), str. 71–132, tu zlasti 104–105, H. Philipp, *PW s.v. Padus*, XVIII 2 (1942), 2178–2203; glede identifikacije antičnega Eridana na vzhodnem Jadranu obsežno razpravlja A. Grilli, *L'arco adriatico fra preistoria e leggenda*, cit., str. 15–39 in L. Braccesi, *La leggenda di Antenore da Troia a Padova*, cit., str. 19 isl.

spomin na trgovske poti, po katerih je potekala izmenjava sredozemskega brona in baltskega jantarja.

V dobi kolonizacije so se na obalah Jadranskega morja najprej naselili Rodošani (med 9. in 8. stoletjem pr.Kr., prim. Strab. XIV 2, 10), nato pa Fokajci (v 7. stoletju), o katerih Herodot trdi, da so pravzaprav odkrili to pokrajino (I 163, 1). Medtem ko sta v 6. stoletju pr.Kr. zanimanje za Jadran kazala zlasti Korint in Korkira, so v petem stoletju vse več moči pridobivale Atene, ki so v dobi od Pejzistrata do Perikla doživljale fazo ekspanzije. Atenci so si tu v zavezništvu z Etruščani skušali pridobiti vplivno cono nad rodovitno padsko nižino, tudi zato, ker so se na Tirenskem morju vse bolj uveljavljali Kartažani. Na obalah Jadranskega morja so v tej dobi nastajale trgovske naselbine (emporiji), kjer se je staroselski element spajal z Etruščani in Grki. To ravnotežje je porušil vpad Kelto v Padsko nižino v dobi, ki sovpada s peloponeško vojno. Vlogo vodilne sile so zlasti v obdobju krize, ki so jo Atenci in njihovi zavezniki doživljali po Antalkidovem miru, prevzeli Sirakužani. Voditelj sirakuške ekspanzije je bil Dionizij Starejši, ki je razširil svoj vpliv tako v območju ustja Pada kot v južni Dalmaciji ter na obeh straneh Otrantskega preliva z namenom, da zavlada nad celotnim t.i. Ἰόνιος πόρος. Na zahodu je ustanovil Adrijo, Ankono in dve naselbini na apulski obali, na vzhodu pa Lisus, Iso in Faros. Po upadu sirakuške premoči in kratkem presledku Kleonima in Pira se je kot velesila po tretji samnitski vojni pojavil Rim, ki je najprej kazal zanimanje predvsem za južni del. Ta doba pomeni časovno mejo raztezanja Grkov na zahodnem delu Jadranskega morja in začetek novega tipa osvajalne politike na tem področju: po teh dogodkih ne gre več samo za ustanavljanje trgovskih postojank, ampak za zasedbo celotnega ozemlja.¹⁷

Prvi avtor, ki nam posreduje podatke o severnem delu Jadranskega morja, čeprav v fragmentarni obliki, je Hekataj iz Mileta (približno 560–480 pr.Kr.).¹⁸ Odlomki iz njegovega dela (Περὶ πλούς) so se ohranili v opusu poznega kompilatorja Štefana iz Bizanca iz 6. stoletja po Kr. Za označevanje Jadranskega morja Hekataj uporablja oba izraza, ki sta bila tedaj v rabi, in sicer Ἀδρία (frg. 90) in Ἰόνιος (frg. 91). Izmed ljudstev, ki živijo v njegovem severnem delu, omenja Histre (frg. 91), neidentificiran narod Kavlikov (frg. 92)¹⁹ in Liburne (frg. 93). Ohranil se je tudi opis, ki priča o rodovitnosti pokrajine (F. Gr. Hist. I frg. 90):

»Ἀδρία« πόλις καὶ παρ' αὐτὴν κόλπον Ἀδρίας καὶ ποταμὸς ὁμοίως, ὡς Ἑκαταῖος. Ἡ χώρα τοῖς βοσκήμασιν ἐστὶν ἀγαθή, ὡς δις τίκτειν τὸν ἐνιαυτὸν καὶ διδυμητοκεῖν, πολλάκις καὶ τρεῖς καὶ τέσσαρας ἐρίφους τίκτειν, ἓν αὖ δὲ καὶ πάντε καὶ πλείους. Καὶ τὰς ἀλεκτορίδας δις τίκτειν τῆς ἡμέρας, τῷ δὲ μεγέθει πάντων εἶναι μικροτέρας τῶν ὀρνίθων.

»Adria«: mesto in pri njem Jadranski zaliv ter podobno reka, kot (pravi) Hekataj. Dežela je primerna za živinorejo, tako da živina rodi dvakrat letno in so porodi dvojni, pogosto se rodijo tudi po trije ali štirje mladiči, včasih pa tudi po pet ali več. Kokoši ležejo jajca dvakrat dnevno, čeprav so, med vsemi pticami, precej majhne.

¹⁷ Za podrobnejši bibliografski prikaz za v tem poglavju omenjena zgodovinska doganjanja prim. R. Bratož, cit., zlasti poglavji *Grki na zahodu v obdobju pentekontaetije*, str. 121 isl. in *Grki na zahodu v pozni klasični dobi*, str. 154 isl.

¹⁸ Hekataj velja v antični tradiciji za prvega geografa; nadaljeval je delo someščana Anaksimandra (ok. 610–540 pr.Kr.), ki je prvi izoblikoval zemljepisni πίναξ, predhodnika zemljevidov. Hekataj si je Zemljo zamišljal kot otok, ki ga obdaja Okean, v sredini pa se širi Sredozemsko morje, ki kopno deli na dve enoti; taka predstava sveta se odraža v razdelitvi njegovega zemljepisnega spisa na dva dela: prvi je vseboval podatke o Evropi in Aziji, drugi pa o Egiptu (Afriki).

¹⁹ Kavlike komentatorji povezujejo s prav tako neidentificirano Kavlijsko steno pri Apoloniju Rodoškem (IV 324) in *Culici* pri Pliniju (*nat.* III 130).

Nekateri kritiki so podvomili o pristnosti tega opisa, saj gre za podatke, ki bi lahko zašli v tekst pozneje; podobne informacije dajeta namreč tudi Teopomp (v delu Psevdo-Skimna, gl. spodaj) in Psevdo-Aristotel (*mir. ausc.* 80).

Prvi obširnejši tekst, ki se je ohranil in daje celovit prikaz jadranskih obal, je Περίπλους τῆς θαλάττης τῆς οἰκουμένης Εὐρώπης καὶ Ἀσίας καὶ Λιβύας, ki je do nas došel pod imenom Skilaksa. Ta je med leti 519 in 512 pr.Kr. kot Darejev admiral obplul Arabijo. Med filologi je dolgo prevladovalo mnenje, da gre za ponaredek iz 4. stoletja, danes pa se vse bolj uveljavlja prepričanje, da je ta spis nastal v 6. stoletju kot praktičen priročnik za plovbo in da torej ne temelji na literarnih virih, kar je bila razširjena *communis opinio*.²⁰ Ko so v kasnejši dobi to delo začeli uporabljati kot učbenik geografije, so v različnih trenutkih zašle v besedilo glose, opombe in pripisi, s katerimi je večje število nam neznanih uporabnikov tekst hotelo dopolniti in ažurirati. Kdaj je Περίπλους nastal v obliki, ki se je ohranila do danes, ne moremo določiti, *terminus ante quem* pa je nedvomno doba Aleksandra Velikega.

Za Psevdo-Skilaksa Jonsko in Jadransko morje sovpadata; Skilaks je prvi avtor, ki jasno začrta meje Jadranskega morja: to sega do Hidrunta na zahodu in Keravnijskih gora na vzhodu. Tisti del besedila, ki nam posreduje podatke o severnem Jadranu, je hudo iznakažen. Psevdo-Skilaks nam ozemlje prikaže v tehniki objadranja, to je z naštevanjem narodov, ki živijo ob obali (17–21):²¹

17. ΤΥΡΡΗΝΟΙ· μετὰ δὲ τὸ Ὀμβρικὸν Τυρρηνοί. Διήκουσιν δὲ καὶ οὗτοι ἀπὸ τοῦ Τυρρηνικοῦ πελάγους ἔξωθεν εἰς τὸν Ἀδρίαν· καὶ πόλις ἐν αὐτῇ Ἑλληνίς <Σπίνα>, καὶ ποταμός ... 18. ΚΕΛΤΟΙ· Μετὰ δὲ Τυρρηνοὺς εἰσι Κέλτοι ἔθνος, ἀπολειφθέντες τῆς στρατείας, ἐπὶ στενῶν μέχρι Ἀδρίου <διήκοντες>. Ἐνταῦθα δὲ ἐστὶν ὁ μυχὸς τοῦ Ἀδρίου κόλπου. 19. ΕΝΕΤΟΙ· Μετὰ δὲ Κελτοὺς Ἑνετοὶ εἰσιν ἔθνος, καὶ ποταμὸς Ἡριδανὸς ἐν αὐτοῖς. Ἐντεῦθεν δὲ παράπλους ἐστὶν ἡμέρας μίας. 20. ΙΣΤΡΟΙ· μετὰ δὲ Ἑνέτους εἰσιν Ἴστροι ἔθνος, καὶ ποταμὸς Ἴστρος. Οὗτος ὁ ποταμὸς καὶ εἰς τὸν Πόντον ἐκβάλλει † ἐνδισκευνῶ † εἰς Αἴγυπτον. Παράπλους δὲ τῆς Ἰστρικῶν χώρας ἡμέρας καὶ νυκτός. 21. ΛΥΒΟΥΡΝΟΙ· Μετὰ δὲ Ἴστρους Λυβουρνοὶ εἰσιν ἔθνος. Ἐν δὲ τούτῳ τῷ ἔθνει πόλεις εἰσὶν παρὰ θάλατταν Λιάς, Ἰδασσα, Ἀτιενίτης, Δυῦρτα ... Οὗτοι γυμνατοκρατοῦνται καὶ εἰσὶν αἱ γυναῖκες ἀνδρῶν ἐλευθέρων· μίσγονται δὲ τοῖς ἑαυτῶν δούλοις καὶ τοῖς πλησιοχώροις ἀνδράσιν. Κατὰ ταύτην τὴν χώραν αἶδε νῆσοι εἰσιν, ὧν ἔχω εἰπεῖν τὰ ὀνόματα (εἰσὶ δὲ καὶ ἄλλαι ἀνώνυμοι πολλαί)· Ἴστρις νῆσος σταδίων τῖ, πλάτος δὲ ρκ', Ἥλεκτρίδες, Μεντορίδες. Αὗται δὲ αἱ νῆσοι εἰσι μεγάλαι.

17. TIRENI: Za Umbri (so) Tireni. Tudi ti naseljujejo deželo onstran Tirenskega morja do Jadranskega. Tu se nahaja tudi grško mesto <Spina> in reka ... 18. KELTI: Za Tireni prebiva narod Keltoi (zadnjih pripadnikov vojske), <ki se širi> na ozkem pasu do Jadranskega morja. Tu je notranji del Jadranskega morja. 19. VENETI: Za Kelti živi narod Venetov in na njihovem ozemlju (se nahaja) reka Eridan. Od tu traja plovba ob obali en dan. 20. HISTRI: Za Veneti se nahaja narod Histrov in reka Hister. Ta reka se izliva tudi v Pont †...† v Egipt. Plovba mimo istrske obale traja en dan in eno noč. 21. LIBURNI: Za Histri živi narod Liburnov. Na ozemlju tega ljudstva so, na obali, mesta Lias, Idasa, Atienites, Diirta ... Tem vladajo ženske, ki so žene svobodnjakov, občujejo pa tudi s svojimi sužnji in moškimi sosednjih krajev. Vzdolž te dežele se

²⁰ Prim. M. Kozličić, cit., str. 126 isl., A. Peretti, *I peripli arcaici e Scilace di Carianda*, v F. Prontera, *Geografia e geografi nel mondo antico. Guida storica e critica*, Roma-Bari 1983, str. 69 isl., M. Suić, *Istočna Jadranska obala u pseudo Skilakovu periplu*, »Rad JAZU« CCCVI (1955), str. 166 isl.

²¹ Citiram po *Periplus*, GGM I, str. 15–96.

nahajajo ti otoki, katerih imena poznam (obstaja pa še veliko otokov brez imena): otok Istris, dolg 310 stadijev in širok 120 stadijev, Elektride, Mentoride. Ti otoki so veliki.

V paragrafu 17 je po mnenju Perettija²² možno zaslediti tri faze nastajanja besedila: v prvi je tekst vseboval podatke o veliki etruščanski državi, Kelti pa so bili naseljeni samo na obrobem ozemlju (prim. 18). V drugi je interpolator dodal novico, da se Etruščani širijo od Tirenkega do Jadranskega morja. Tretja faza je odsev dobe (polovice 4. stoletja), ki jo je pretresel vdor Kelto na italiski polotok (to vojsko omenja paragraf 18). Paragrafa 19 in 20 bi lahko bila interpolirana, saj prinašata splošne literarne podatke. Eridana na ozemlju Venetov ne moremo enačiti s Padom, saj se ta nahaja južneje. Zadnji del paragrafa 20 je nepopravljivo poškodovan in nobena konjektura ne zadovoljuje. Podatek o vladanju žensk je morda interpolacija na podlagi Herodota (I 196, 1–4). Identifikacija liburnijskih mest je zelo težavna, saj gre za toponime, ki jih v kasnejši tradiciji ne srečujemo; prepričljiva se zdi rešitev, ki jo je predlagal Suić v citirani razpravi o Psevdo-Skilaksu, da bi besedo ΔΥΥΡΤΑ brali ΑΨΥΡΤΑ, saj so Apsirtide neznani, ki ga srečujemo skoraj pri vseh kasnejših avtorjih. Istris bi lahko identificirali s polotokom Istro, za katero je avtor mislil, da je otok. Elektride (jantarske otoke) omenja tudi Apolonij Rodoški, ki jih postavlja ob ustje Pada (glej spodaj). Narod Mentorov citirata še Psevdo-Skimnos (v. 394) in Psevdo-Aristotel (*mir. ausc.* 104).²³

V helenistični dobi, ko Grki nimajo aktivnih stikov s severnim Jadranom, je to območje, zavito v tančico mita, priljubljeno ozadje pesnitev, ki opevajo dogodivščine Jazona in Medeje; treba pa je dodati, da po vse bolj uveljavljenem mnenju mesto Πόλαι, ki ga omenjata npr. Likofron in Kalimah in ki naj bi ga ustanovili Kolhijci, ni istrski Pulj, kot so domnevali interpreti starejših generacij, temveč neidentificirana naselbina, ki se nahaja veliko južneje.²⁴

Skrivnostni Likofron omenja vrnitev (νόστος) Nireja in Toanta, ki naj bi se naselila v Iliriji (v. 1021 χῶρος συνοίκους δέξεται Κόλχον Πόλαις). Fragment iz druge knjige Kalimahovih Αἴτια, kjer je bila beseda o vrnitvi Argonavtov²⁵, omenja isto mesto in ga postavlja v bližino groba Kadma in Harmonije (*aet. frg.* 11 Pf.):

οἱ μὲν ἐπ' Ἰλλυρικοῖο πόρου σχάσαντες ἑρετμὰ
 λαὰ πάρα ξαντῆς Ἀρμονίης ὄφιός
 ἄστυρον ἐκτίσαντο, τό κεν »φυγάδων«
 Γραικός, ἀτὰρ κείνων γλώσσ' ὀνόμηνε »Πόλας«.

(Kolhijci) so ustavili vesla na ilirskem morju in pri grobu svetlolase Harmonije so ustanovili vas, ki bi jo Grk imenoval »dežela izgnancev«, v njihovem jeziku pa se imenuje »Polai«.

Mit tebanskega kralja in njegove soproge antični avtorji običajno povezujejo z narodom Enhelejcev v Haoniji (prim. Apoll. Rhod. IV 516–8, gl. spodaj).

²² A. Peretti, *Il periplo di Scilace*, Pisa 1979, str. 198 isl.

²³ Psevdo-Aristotel trdi, da lahko Mentori z gore Delfion opazujejo ladje, ki vstopajo v Črno morje. Podatek temelji na zmotni predstavi o Jadranskem morju, ki naj bi se širilo globoko proti vzhodu. Podobno so se izrazili Teopomp (= Strab. VII 5, 9), Timaget (= *schol. Apoll. Rhod.* IV 257–262), Polibij (XXIV 4) in Livij (XL 21, 2–7), taki predstavi pa so nasprotovali Timej (= Diod. IV 56, 7–8), Strabon v zvezi s Hiparhom (I 3, 15) in Plinij (*nat.* III 127).

²⁴ Glede bibliografije v zvezi s tem problemom prim. npr. R. Katičič, *Illyricus fluvius*, cit., str. 385–392, Id., *Podunavlje i Jadran u epu Apolonija Rođanina*, cit., str. 107 isl. ter V. Vedaldi Iasbez, cit., str. 378–380 in 384–386. M. Kozličić, cit., str. 137–138, identificira mitično Πόλαι z Nezakcijem. Analizi mita o Kadmu in Harmoniji, ki je povezan s tem prostorom, je izčrpno študijo posvetila M. Šašel Kos, *Cadmus and Harmonia in Illyria*, cit., str. 113–136.

²⁵ Fragment je ohranjen v Strab. I 2, 39 in na papirusu – *P. Oxy.* 2167 frg. 2/II.

Obširnejši je opis Jadrana v epu Apolonija Rodoškega, ki je za nas še posebno zanimiv, saj vsebuje veliko mitološkega gradiva, ki ga je bila pesniška tradicija zbrala do vključno helenistične dobe. Dolga pripoved o blodnji Argonavtov po Podonavju in Jadranu v četrti knjigi namreč pesniku nudi možnost, da poda natančnejšo, čeprav pesniško geografsko sliko tega področja, in jo okraši s številnimi miti.

V svojem delu Apolonij Rodoški pripoveduje, kako tesalski junak Jazon na ukaz strica Pelija v Kolhidi ukrade zlato runo in pred zasledovalci z Medejo beži v Grčijo. Po varianti, ki jo je sprejel Apolonij,²⁶ Jazon najprej dospe do Paflagonije, to je na severno obalo Male Azije. Tu se Argonavti spomnijo, da jih je bil Finej poučil, da se lahko domov vrnejo tudi po drugi poti. Argos, Friksov sin, ki mu učenost egipčanskih svečenikov ni neznana, jim opiše tok Histra, ki se v deželi Skitov in Tračanov razcepi: en rokav reke se izteka v Črno morje, drugi pa v Jadransko (IV 282–293).²⁷ Medtem se zasledovalci, ki jih je vodil Medejin brat Apsirt, spustijo po Histru in prvi dospejo do morja, ki ga Apolonij imenuje Kronovo (IV 303–328).²⁸ Apolonijev opis Podonavja, po katerem Apsirt dospe do Jadranskega morja, povzroča razlagalcem teksta velike preglavice;²⁹ že na podlagi trditve, da po njegovem mnenju Lepo ustje ob Pontu od Jonskega morja loči samo ozek pas zemlje (ὑπὲρ αὐχένα γαίης, v. 307), lahko trdimo, da Apolonij ni imel jasnih predstav o tej deželi.

Apsirt Jazonu zapre dohod na morje in namesti svoje sobojevnike na otoke ob obali. Tesalskemu junaku ne preostane drugega, kot da se zateče na enega izmed Brigijskih otokov; teh Medejin brat ni bil zasedel, ker so bili posvečeni Artemidi (IV 329–337):³⁰

Οἱ δ' ὅπιθεν ποταμοῖο κατήλυθον, ἐκ δ' ἐπέρησαν
δοιᾶς Ἀρτέμιδος Βρυγηίδας ἀγχόθι νήσους.
Τῶν δ' ἦτοι ἐτέρη μὲν ἐν ἱερὸν ἔσκεν ἔδεθλον·
ἐν δ' ἐτέρῃ, πληθὺν πεφυλαγμένοι Ἀψύρτοιο,
βαῖνον· ἐπεὶ κείνας πολέων λίπεν ἔνδοθι νήσους
αὐτῶς, ἀζόμενος κούρην Διός, αἱ δὲ δὴ ἄλλαι
στεινόμεναι Κόλχοισι πόρους εἴρυντο θαλάσσης.
Ὡς δὲ καὶ εἰς ἀκτὰς πληθὺν λίπεν ἀγχόθι νήσων
μέσφα Σαλαγγώνος ποταμοῦ καὶ Νέστιδος αἴης.

(Argonavti) pa so se za njimi spustili po reki navzdol in dospeli v bližino Brigijskih otokov, posvečenih Artemidi. Na enem izmed teh se je nahajal sveti tempelj, na drugem so se izkrcali, potem ko so se izognili Apsirtovim četam. (Apsirt) je bil namreč izmed številnih (otokov) pustil te med vsemi nezasedene iz spoštovanja do Zevsove hčerke, drugi pa, natrpani s Kolhijci, so (Argonavtom) preprečevali dohod na morje. Tako je (Apsirt) izkrcal vojake tudi na obale v bližini otokov do reke Salangos in dežele Nestejcev.

Brigijci so narod, ki jih antični viri omenjajo na osrednjem in zahodnem Balkanu, na severni Jadran jih postavlja samo Apolonij. Reka Salangon je hapaks, Nestejce pa omenjajo tudi Psevdo-Skilaks (23), Timaj in Eratosten (*schol. Apoll. Rhod.* IV 1215–6); zadnja dva dodajata, da se pred njihovo deželo nahaja Faros.

²⁶ Za ostale variante gl. npr. E. Delage, cit., str. 288 isl.

²⁷ Glede variant ἡμετέρην – ἡοίτην – Ἰονίην v verz 289 gl. E. Delage, cit., str. 199–201.

²⁸ Da odgovarja Kronovo morje Jadranskemu, je razvidno iz verza IV 308 (κόλπον ἔσω πόντοιο πανέσχατον Ἰονίοιο), pa tudi iz verza IV 982, kjer Apolonij pravi, da je na vhodu v Jadransko morje Kronos, po katerem je morje dobilo ime, potopil srp, s katerim je skopil očeta Urana.

²⁹ Prim. npr. E. Delage, cit., str. 205 isl. in R. Katičić, *Podunavlje i Jadran u epu Apolonija Rođanina*, cit., str. 92 isl.

³⁰ Citiram po *Argonautikon* I. IV, edd. F. Vian – E. Delage, Paris 1981.

Medeja Jazona prepriča, da z nakano ubije njenega brata (IV 338–506), nato pa zbežijo na otok Elektrido ob Eridanu (ἰερὴν Ἠλεκτρίδα νῆσον). Za Apolonija je očitno to en sam otok, ki je med vsemi otoki na Jadranskem morju najsevernejši; antični viri Elektride običajno navajajo v množini kot skupino otokov in jih lokalizirajo južneje. Za Psevdo-Skilaksa se npr. Elektridi sicer nahajajo na severnem Jadranu, nad liburnijskimi otoki, vendar ne v bližini Eridana, temveč vzhodno od istrskega polotoka (za kasnejše vire gl. spodaj).

Ko se Kolhijci zavejo pogubne ukane, skušajo priti Grkom na sled, a ker jih Hera ustavi, se iz strahu pred kraljem, ker niso izpolnili njegovega ukaza, odločijo za življenje v izgnanstvu (IV 507–521). Prva skupina se naseli na otokih, kjer je bil ubit Apsirt in ki so po njem dobili ime, druga ob grobu Kadma in Harmonije in tretji pri Keravnijskih gorah, kjer živijo Enhelejci. Če so Brigijski otoki – Apsirtide res Cres in Lošinj, po identifikaciji, ki se je uveljavila v kasnejši zemljepisni tradiciji,³¹ je precej verjetno, da se pesnik ni zavedal (ali vsaj pri svojem pesniškem opisu ni upošteval)³² obširnosti Jadranskega morja in realnih razdalj, saj te otoke omenja skupaj z dvema krajema, ki jih drugi viri postavljajo veliko južneje. Grob ustanovitelja Teb in njegove žene Harmonije, ki sta kot izganca preživela starost v Iliriji, moderni razlagalci skušajo lokalizirati na jugovzhodnem Jadranu, v območju Boke Kotorske, Keravnijske gore pa predstavljajo mejo med Ilirijo in Epirom.³³

Grški junaki medtem nadaljujejo pot proti jugu (IV 522–577). Najprej dospejo do Hilejcev. Apolonij je edini avtor, ki jih omenja kot narod, Psevdo-Skilaks (22) pod tem imenom pozna polotok na jugu Liburnije. Mimo liburnijskih otokov (za Apolonija je to skupinsko ime za vse otoke južneje od Absirtid) plujejo do Keraunijskih gor, tu pa jim Hera, jezna zaradi Apsirtovega umora, pošlje nasprotni veter, ki jih zanese nazaj na Elektrido. Od tam po Padu izplujejo iz Jadranskega morja in nadaljujejo svoje potovanje po Tireskem.

Delo, ki se je ohranilo pod imenom Psevdo-Skimna, bi sicer kronološko spadalo v naslednji razdelek, a ga omenjam tu, ker temelji na podatkih iz prejšnjih stoletij: gre za krajši kompendij v jambskih trimetrih o deželah Evrope, Azije in Libije (Afrike), z naslovom Περιήγησις γῆς. Skimnovo akme postavljamo običajno okrog 185 pr.Kr.; v obliki, kakršno jo poznamo danes, pa je to delo anonimnega avtorja verjetno nastalo kasneje, saj je posvečeno Nikomedu II. ali III. (približno 149–95 pr.Kr.). Zamišljeno je bilo verjetno kot šolski učbenik (v njem npr. ni najti podatkov o razdaljah, ki jih vsebuje Psevdo-Skilakov Περίπλους), avtor je informacije črpal zlasti iz Eratostenovih zemljepisnih spisov in drugih del iz 3. in 2. stol. pr.Kr.³⁴

³¹ Kot skupino otokov Apsirtide omenjajo Skimnos (373), orfične Argonavtike (1034), Strabon (II 5, 20 in VII 5, 5), Mela (II 7), Plinij (III 26, 151) in Štefan Bizantinski s.vv. Ἀψυρτίδες in Φλάωνων. Prim. E. Delage, cit., str. 212 isl., Tomaschek, PW s.v. *Absyrtides*, I 2 (1894), 284 in Wernicke, PW s.v. *Absyrtos*, I 2 (1894), 284–285. Iz arheološkega vidika problem Apsirtid obravnava A. Faber, *Osor–Apsorus iz aspekta antičnog pomorstva*, »Diadora« IX (1980), str. 289–306, prim. tudi M. Zaninović, *Otoci kvarnerskog zaljeva – arheološko strateška razmatranja*, v *Od Ilira do Helena*, cit., str. 310–329.

³² Uporaba zemljepisnega gradiva, pri čemer se mora literarni ustvarjalec pokoravati več ali manj kodificiranim normam, je značilna za pesništvo; značilno pa je tudi, da se literati, za katere je pesniška fikcija pomembnejša od zemljepisne resnice, ne podrejajo principom znanstvene preciznosti. Prim. W. Kroll, *Die Unfähigkeit zur Beobachtung*, v *Studien zur Verständnis der römischen Literatur*, Stuttgart 1962², str. 280 isl. Gl. tudi L. Canesi, *La produzione geografica latina e gli influssi letterari*, »Historia« IX (1951), str. 145–168, N. Horsefall, *Illusion and Reality in Latin Topography*, »G&R« XXXII (1985), str. 197–208, O. Thompson, *Names in Latin Geography*, »Latomus« X (1951), str. 433–438.

³³ Prim. R. Katičić, cit., str. 109–112; gl. zgoraj tudi opombe v zvezi z Likofronom in Kalimahom.

³⁴ Iz tega vzroka je M. Kozličić mnenja (cit., str. 145), da je Psevdo-Skimnova Περιήγησις γῆς v prvotni obliki nastala med tretjim in drugim stoletjem pr.Kr., dokončno pa se je izoblikovala v drugem stoletju po Kr.; sploh pa je kronologija tega avtorja zelo sporna, prim. npr. F. Gisinger, PW s.v. *Skymnos*, III A (1)

Podatke o severnem Jadranu posreduje Psevdo-Skimnos na dveh mestih: najprej se spomni Kelto, Venetov in Histrov (vv. 188–195), v nadaljevanju pa posveti temu območju širši opis, pri katerem predstavljajo zanimivo novost metereološki podatki (vv. 369 isl.).³⁵ Tekst navajamo skoraj v celoti, ker je za nas posebno zanimiv, saj je v njem avtor strnil najbolj razširjene predstave, ki so jih Grki imeli o tem ozemlju (188–195 in 369–394).³⁶

188–195:

Τούτων δὲ κεῖται λεγομένη τις ἐσχάτη
στήλη βόρειος· ἔστι δ' ὑψηλὴ πάνυ
εἰς κυματώδες πέλαγος ἀνατείνουσ' ἄκραν.
Οἰκοῦσι τῆς στήλης δὲ τοὺς ἐγγὺς τόπους
Κελτῶν ὅσοι λήγουσιν ὄντες ἐσχατοὶ
Ἑνετοὶ τε καὶ τῶν ἐντὸς εἰς τὸν Ἀδρίαν
Ἰστρῶν καθηκόντων· λέγουσι δ' αὐτόθεν
τὸν Ἰστρὸν ἀρχὴν λαμβάνειν τοῦ ρεύματος.

Na njihovih mejah (=Kelto) se nahaja tako imenovani severni steber, ki je izjemno visok in z vrhom srši proti nemirnemu morju. V bližini tega stolpa živijo tisti Kelti, ki bivajo najdlje in širijo do sem svoje meje, Veneti in tisti Histri, ki zasedajo notranji predel Jadrana. Pravijo, da se prav tu začneja tok Histra.

369–394:

Εἴτ' ἔστιν Ἀδριανὴ θάλαττα λεγομένη.
Θεόπομπος ἀναγράφει δὲ ταύτης τὴν θέσιν,
ὥς δὴ συνισθμίζουσα πρὸς τὴν Ποντικὴν
νῆσους ἔχει ταῖς Κυκλάσιν ἐμφορέστατας.
Τούτων δὲ τὰς μὲν λεγομένας Ἀψυρτίδας
Ἡλεκτρίδας τε, τὰς δὲ καὶ Λυβουρνίδας.
Τὸν κόλπον ἱστοροῦσιν τὸν Ἀδριακόν
τῶν βαρβάρων πλῆθος τι περιοικεῖν κύκλῳ
ἑκατὸν σχεδὸν μυριάσι πεντήκοντά τε
χώραν ἀρίστην νεμομένων καὶ καρπύμην·
διδυμητοκεῖν γάρ φασι καὶ τὰ θρέμματα·
ἤηρ διαλλάττων δὲ παρὰ τὸν Ποντικόν
ἔστιν ὑπὲρ αὐτοὺς, καίπερ ὄντας πλησίον·
οὐ γὰρ νιφετώδης οὐδ' ἄγαν ἐψυγμένος,
ὑγρὸς δὲ παντάπασι διὰ τέλους μένει·
ὀξὺς δὲ ταραχώδης τε πρὸς τὰς μεταβολάς,
μάλιστα τοῦ θέρους δὲ, πρηστήρων τε καὶ
βολὰς κεραυνῶν τοὺς τε λεγομένους ἔχει
τυφῶνας. Ἑνετῶν δ' εἰσὶ πεντήκοντά που
πόλεις ἐν αὐτῷ κείμεναι πρὸς τῷ μυχῷ,
οὓς δὴ μετελθεῖν φασιν ἐκ τῆς Παφλαγόνων
χώρας κατοικήσαι τε περὶ τὸν Ἀδρίαν.
Ἑνετῶν ἔχονται Θρᾶκες Ἰστροὶ λεγόμενοι.
Δύο δὲ κατ' αὐτοὺς εἰσὶ νῆσοι κείμεναι,
κασσίτερον αἱ δοκοῦσι κάλλιστον φέρειν.
Ὑπὲρ δὲ τούτους Ἴσμενοι καὶ Μέντορες.

Sledi morje, imenovano Jadransko. Teopomp opisuje (njegov) zemljepisni položaj in pravi, da se, kjer (to morje) ustvari ožino s Pontom, nahajajo otoki, ki so zelo podobni Kikladom, med

(1927), 661–687.

³⁵ Natančno analizo metereoloških podatkov za Jadransko morje ima M. Kozličić, cit., str. 155 isl.

³⁶ Citiram po *Orbis descriptio*, GGM I, str. 196–237.

katerimi tisti, imenovani Apsirtide in Elektride, drugi pa (se imenujejo) Liburnide. Pripovedujejo, da Jadranski zaliv vse naokrog naseljuje množica približno milijona in pol barbarov, ki obdelujejo rodovitno deželo; pravijo namreč, da tudi govedo rodi po dva mladiča. Podnebje tega območja se razlikuje od ponskega, tudi če sta (deželi) blizu; namreč ne sneži in ni premrzlo, ampak povsod in vedno vlažno. (To območje) pa je podvrženo nenadnim vremenskim spremembam, zlasti poleti; takrat padajo strele in divjajo nevihte. V notranjosti zaliva se nahaja približno petdeset mest Venetov, o katerih pravijo, da so prišli iz Paflagonije in se naselili vzdolž Jadrana. Z Veneti mejijo Tračani, imenovani Histri. Nasproti njihove dežele se širita dva otoka, o katerih se zdi, da dajeta zelo dober kositer. Po njih so Ismeni in Mentori.

Kot že rečeno, odraža ta zemljepisni spis obča prepričanja, ki so jih Grki o tem ozemlju imeli že v dobi Psevdo-Skilaksa in Teopompa (na tega se avtor izrecno sklicuje): Hister se izliva v Jadransko morje, Jadransko morje ločuje od Ponta le majhna razdalja (zato identificira Histre s Tračani). Iz njegovega prikaza je razvidno, da je dežela izjemno rodovitna, kar je značilno tudi za pričevanja drugih antičnih piscev. Ob Apsirtidah omenja avtor še Elektride (Jantarske otoke) in otoke, kjer se nahajajo najdišča kositra (prim. Her. III 115). Na severni Jadran se navezuje tudi mit o Faetontu, ki ga Psevdo-Skimnos navaja v naslednjih verzih. Z druge strani omenja Ismene samo to besedilo (razlagalci jih povezujejo s Ἰμίοις pri Psevdo-Skilaksu (21), in *Himani* pri Pliniju (*nat.* III 139); prav tako neidentificiran je ostal skrivnostni severni steber, ki bi lahko simboliziral Alpe.

Viri v času rimskega prodiranja in zasedbe do avgustejske dobe

Preden se posvetimo analizi posameznih virov tega obdobja, je primerno, da na kratko uokvirimo politično situacijo na severnem Jadranu. V 3. stoletju, dobi propadanja epirskega kraljestva, na Jadranu ni bilo vodilne sile, ki bi mogla zaježiti roparske napade gusarjev. Situacijo so izrabili Rimljani,³⁷ ki so z izgovorom, da želijo zagotoviti varno plovbo, najprej premagali Ilire, ki jih je vodila kraljica Tevta (prva ilirska vojna, 229–228 pr.Kr.), nato še Demetrija s Farosa (druga ilirska vojna, 219 pr.Kr.). Po vojni z Galci leta 222 pr.Kr. so se razširili po Padski nižini, že naslednjega leta pa so prodrli v Istro, da bi iz nje zapodili gusarje (prva istrska vojna, prim. Liv. X 2, 4 *latrociniis maritimis infames*, App. III. VIII 23). Rimljani tedaj očitno še niso mislili na ekspanzijo v te kraje, saj je bila zasedba samo začasna, pač pa so z lokalnimi vodilnimi sloji vzpostavili klientelne zveze.³⁸ V času druge punske vojne, ki časovno sovпада s prvo makedonsko, so Iliri kot nasprotniki Makedonije mirovali. Med leti 183 in 180 pr.Kr. so Rimljani v odgovor na galski vdor ustanovili

³⁷ Glede rimske politike na severnem Jadranu v dobi republike prim. G. Bandelli, *La politica romana nell'Adriatico orientale in età repubblicana*, »AMSIA« XXXI (1983), str. 167–175, Id., *Momenti e forme della politica romana nella Transpadana orientale*, »AMSIA« XXXIII (1985), str. 5–29, F. Cassola, *La politica romana nell'alto Adriatico*, »AAAd« II (1972), str. 43–63, S. Čače, *Rimski pohod 221. godine i pitanje političkog uređenja Histrije*, »RFFZ« XXVIII (1988/9), str. 5–17, D. Pinterović, *Jadran i savsko-dravski interamnij*, v *Adriatica praehistorica et antiqua*, cit., str. 385–392, R.F. Rossi, *La romanizzazione dell'Istria*, »AAAd« II (1972), str. 65–78, Id., *Romani e non Romani nell'Italia nord-orientale*, »AAAd« XXXVII (1991), J. Šašel, *Lineamenti della espansione Romana nelle Alpi Orientali e nei Balcani Occidentali*, v *Opera selecta*, Ljubljana 1992, str. 408–439, C. Zaccaria, *Il governo romano nella regio X e nella provincia Venetia et Histria*, »AAAd« XXVIII (1986), str. 65–103, M. Zaninović, *Rimska vojska u razvitku antike na našoj obali*, »Materijali« IX, XII. Kongres arheologa Jugoslavije, Zadar 1972, 169–184 (= *Od Ilira do Hrvata*, cit., str. 209–220), Id., *Histri i Liburni prema rimskom osvajanju*, v *Od Ilira do Hrvata*, cit., str. 308–319.

³⁸ Vzhodni Jadran pa je ostajal ključno področje za varnost rimske republike: iz te dežele so, poleg roparskih gusarjev, grozili z vdorom Hanibal v povezavi z Antiohom III., Filip V., Mitridat VI. Evpator in morda Burebista. V Sulovi dobi sta za svoje prevratniške načrte Liburnijo izbrala za bazo Gaj Kornelij Cina in Gnej Karbon. Gl. M. Pavan, *I territori illirico-danubiani e l'eredità del classico*, v *Il crinale d'Europa. L'area illirico-danubiana nei suoi rapporti con il mondo classico*, Roma 1984, str. 59–63.

kolonijo Akvilejo (Liv. XL 34, 2–3). To je zaskrbelo Histre, ki so takrat dosegli enotnost pod Epulonom; skušali so zasesti ozemlje, kjer naj bi zrastle kolonija, to pa je povzročilo vojno, ki jo je vodil A. Manlij Vulson (druga istrska vojna, 178–177 pr.Kr., prim. Liv. XLI 1–6). Niti ta ni bila odločilna za uveljavitev rimskega življa na tem področju, saj se je Akvileja leta 171 pr.Kr. obrnila do senata s tožbo, češ da je zapuščena med sovražnimi ljudstvi (Liv. XLIII 1, 4–12). Da ti narodi res niso bili podložni Rimljanom, je razvidno iz dejstva, da so Karni, Histri in Japidi proti vojskovodju Kasiju Longinu, ki je plenil pri prečkanju njihovega ozemlja, protestirali v senatu in da je Rim spor skušal rešiti po diplomatski poti (Liv. XLIII 5).

Po kratki dobi relativnega miru se je leta 129 pr.Kr. konzul Gaj Sempronij Tuditan bojeval s Histri in Tavriski, odvzel jim je del ozemlja, ki je mejil na Cisalpinsko Galijo, verjetno pa se je vojna razširila tudi na ozemlje Japidov, Karnov in Liburnov (tretja istrska vojna, 129 pr.Kr.). Ohranjen je napis (ILLRP 335), ki vsebuje konzulov *elogium*; tega citira tudi Plinij (*nat.* III 129).³⁹ Zmagi M. Emilija Skavra *de Gallis Carneis* iz leta 115 pr.Kr. je sledila daljša doba miru, ko so bili Rimljani vpleteni v vojno proti Jugurti in Kimbrom, temu pa so sledili družbeni boji. V sedemdesetih letih 1. stoletja pred Kr. se je vnela vojna z Dalmati in v tem času je Rim dobil pod stalno oblast Salono.

Širjenje rimske države je imelo kot direktno posledico pridobivanje natančnejših novic o deželah, ki so bile do tedaj manj znane; med zgodovinarji in filologi na splošno že dolgo prevladuje mnenje, da Rimljani niso znali upoštevati teh bogatih informacij in niso razvili svojega zemljepisa, temveč so ostali v vsem odvisni od tradicije grških priročnikov,⁴⁰ oziroma da so se z zemljepisnimi vprašanji ukvarjali samo na praktični ravni, niso pa bili sposobni razviti teoretično-spekulativnih razmišljanj.⁴¹ Tako si delno lahko razlagamo dolgo pomanjkanje zemljepisnih del ali vsaj priročnikov vse do cesarske dobe,⁴² kar se odraža tudi v pomanjkanju latinskih zemljepisnih virov za severni Jadran.

Med zgodovinskimi viri, ki nam posredujejo podatke o prodiranju Rimljanov na severni Jadran in o njegovi zasedbi, so najpomembnejši Polibij, Livij in Apijan; od Katonovega govora *De re Histriae militari* se je namreč ohranil samo naslov, od dela *Origines* pa samo redki fragmenti. Livij nam o rimskem prodiranju na Jadran pripoveduje v analističnem, odsekanem stilu in se ne zaustavlja pri prikazovanju zemljepisnih značilnosti. Apijan, avtor dela z naslovom *Ἰαλλυρικὴ*, je živel v dobi Antonina Pija in je za našo raziskavo, ki se kot rečeno osredotoča na zemljepisne vire, pomemben samo posredno zaradi informacij v zvezi z zgodovinskimi dogodki na tem območju.

Večje pozornosti je vreden bogatejši Polibijev opis, ki nam poleg zgodovinskih podatkov za dobo od 264 do 144 pr.Kr. posreduje tudi etnično in socialno-ekonomsko sliko

³⁹ Med materialne vire v zvezi s Tuditanovim pohodom uvrščamo, poleg že omenjenega napisa ILLPR 335 (= I.It. XIII 3), tudi napis I.It. X 4, 317, ki je vklesan na podlagi za kip. Prim. G. Bandelli, *Contributo all'interpretazione del cosiddetto elogium di C. Sempronio Tuditano*, »AAAd« XXXV (1989), str. 111–131, G. Cuscito, *Il lacus Timavi dall'antichità al Medioevo*, v *Reka – Timav: podobe, zgodovina in ekologija kraške reke*, Ljubljana 1990, str. 84 isl., M.G. Morgan, *Pliny III 129. The roman Use of Stades and the Elogium of C. Sempronius Tuditanus (cos. 129 B.C.)*, »Philologus« CXVII (1973), str. 29–48.

⁴⁰ Prim. npr. W.H. Stahl, *Roman Science*, Madison 1962, it. prev. *La scienza dei Romani*, Roma-Bari 1992, str. 114–115; takemu pristopu nasprotuje C. Nicolet, *L'inventaire du monde. Géographie et politique aux origines de l'Empire romain*, Paris 1988, str. 82–83.

⁴¹ Za Josepha Partscha, ki se je v prejšnjem stoletju ukvarjal z zgodovino zemljepisa, je tipični grški geograf Eratosten, ki je s pomočjo astronomskih raziskav izmeril obseg zemlje, tipični rimski znanstvenik pa Agripa, ki je izmeril dolžino rimskega imperija s seštevkom razdalj na obcestnih kamnih (prim. npr. N. Biffi, *L'Italia di Strabone*, Genova 1988, str. XIII in W.H. Stahl, cit. v prejšnji opombi, str. 87).

⁴² O razcvetu preučevanja znanstvenih ved, in torej tudi zemljepisa, v cesarski, zlasti v Neronovi dobi, prim. I. Lana, *Scienza e tecnica a Roma da Augusto a Nerone*, v *Studi sul pensiero politico classico*, Napoli 1973, str. 384–407.

tega območja. Pri tem skuša zgodovinar ohraniti čimbolj znanstven pristop, zato odločno odklanja vse mitične predstave, ki jih je ustvarila pesniška tradicija (II 16, 13–15). V drugi knjigi, ko pripoveduje o bojih med Rimljani in Kelti, daljši ekskurz posveti opisu Padske nižine, izjemno rodovitne pokrajine (II 13, 7–15, 10 in II 16, 6–18, 4). O deželi daje tudi etnografsko sliko: omenja namreč Venete in Kelte, Hanibalove zaveznike, izpušča pa Karne, ki so se tedaj verjetno že bili naselili na tem ozemlju. Navade Keltov, barbarov, ki so bili prodrli celo do Rima, ga posebno zanimajo: prikaže jih kot primitivno nomadsko ljudstvo, ki živi od boja in živinoreje in se družijo v klane. Informacije o severnem Jadranu so verjetno vsebovale tudi knjige, ki niso prišle do nas; nekateri izmed teh podatkov so se ohranili posredno, v delih drugih avtorjev, npr. tisti o najdiščih zlata v bližini Akvileje (= Strab. IV 6, 12), o otočju Absirtidah (= Steph. Byz. s.v. Ἀψυρτίδες), o reki Timavu (= Strab. V 1, 8).

V rimski dobi severni Jadran ne spada med pomembnejše vire navdih za pesnike: bežne omembe tega prostora zasledimo pri Katulu, pozneje pa tudi pri Horaciju, Vergiliju in Marcialu. Epsko pesništvo, ki je proslavljalo rimski prodor v ta prostor, nam je znano le fragmentarno, in sicer iz Enijevih Analov in Hostijevega *Bellum Histricum*. Enij je v XV. in XVI. knjigi svojega dela opisoval boje s Histri na začetku drugega stoletja pred Kr., verjetneje drugo histrsko vojno (te opise je baje imel Vergilij za vzor pri pisanju Eneide). Hostij, ki ga nekateri imajo za prednika Propercijeve Cintije, je svojo pesnitev verjetno posvetil junaštvom rimskega vojskovodje Tuditana. Izguba tega epa je še toliko bolj boleča, ker lahko na podlagi onomastike sklepamo, da je Hostij venetsko ali paleovenetsko ime in da gre torej za avtorja, ki je opisoval boje v svojih rodni krajih.⁴³

Obravnavo zase zahteva vprašanje, kakšen odnos je imel do severnega Jadrana Gaj Julij Cezar,⁴⁴ in sicer zlasti zato, ker Cezarjeva taktika pomeni preobrat v rimski zunanji politiki, točneje prehod od »sredozemske« h »kontinentalni« politiki, ki je privedla do stalne priključitve rimskemu imperiju tistega ozemlja, ki se je še nezasedeno širilo med zahodnim in vzhodnim rimskim vplivnim območjem, pa tudi srednje Evrope.

Da se je Cezar zavedal strateške pomembnosti tega ozemlja,⁴⁵ dokazuje že njegova zahteva, da provinci, ki jo je kot prokonzul upravljal v letih 59–49 pr. Kr., priključijo Ilirik (ta je bil običajno samostojen ali pridružen provinci Makedoniji). Svetonij celo trdi (*Caes. I* 29), da je bil Cezar v času spora s senatom pripravljen odreči se Transalpinski Galiji, če bi

⁴³ Prim. F. Cassola, *La politica romana nell'alto Adriatico*, »AAAd« II (2) (1972), str. 43–63, tu zlasti 52, in C. Corbato, *Aquileia nei frammenti di Ostio*, »AAAd« XXXV (1989), str. 43–50. Glede Hostija prim. še G. Brancale, *Sulla cronologia di Ostio*, »ATr« XLIII (1983), str. 19–32 in M. A. Vinchiesi, *Il »Bellum Histricum« di Ostio, epos storico ennieggiante*, v *Disiecta membra poetae* (ur. V. Tandoi), Foggia 1984, str. 35–59, zlasti 35–41. Enijeve fragmente, ki opisujejo rimske boje na severnem Jadranu, je analiziral A. Grilli, *Ennio, Aquileia e la guerra istriana*, »AAAd« XXXV (1989), str. 31–41.

⁴⁴ Glede Cezarjevega zanimanja za zemljepis in njegove tehnike opisovanja prim. J. France, *Espace géographique, méthode historique et textes anciens: l'exemple du »Bellum Gallicum« de César*, »Quaderni di storia« XXX (1989), str. 89–111, A. Klotz, *Cäsarstudien, I. Geographica*, Leipzig und Berlin 1910 in Id., *Geographie und Ethnographie in Caesars Bellum Gallicum*, »RhM« LXXXIII (1934), str. 66–96 ter M. Rambaud, *L'espace dans le récit Césarien, v Littérature gréco-romaine et géographie historique. Mélanges offerts à Roger Dion*, Paris 1977, str. 111–129, zlasti str. 114–128.

⁴⁵ Prim. A. Deggrassi, *Il confine nord-orientale dell'Italia romana. Ricerche storico-topografiche*, Bernae 1954, str. 12 isl. in 30 isl., G. Dobesch, *Die Kelten in Österreich nach den ältesten Berichten der Antike*, Wien – Köln – Graz 1980, str. 346 (zlasti v zvezi z noriškimi kraljestvom), R. F. Rossi, *Cesare tra Gallia ed Aquileia*, »AAAd« XIX (1981), str. 71–87, F. Sartori, *Padova nello stato romano, v Padova antica da comunità paleoveneta a città romano-cristiana*, Trieste 1981, str. 120–121 (zlasti v zvezi s Cezarjevim odnosom do transpadanskih kolonij), M. Šašel Kos, *Zgodovinska podoba prostora med Akvilejo, Jadranom in Sirmijem pri Kasiju Dionu in Herodijanu*, Ljubljana 1986, str. 103–107 in J. Šašel, *Le famiglie romane e la loro economia di base, v Opera selecta*, cit., str. 529–536, tu zlasti 529–530 (že objavljeno v »AAAd« XXIX (1987), str. 145–152).

mu dovolili obdržati Cisalpinsko Galijo in dve legiji ali celo samo Ilirik z eno legijo.⁴⁶ Zanimanje za to področje je razvidno tudi neposredno iz njegovega dela; sledeči odlomek se nanaša na dogodke iz let 57–56 pr. Kr. (*Gall.* III 7, 1).⁴⁷

His rebus gestis cum omnibus de causis Caesar pacatam Galliam existimaret, superatis Belgis, expulsis Germanis, victis in Alpibus Sedunis, atque ita inita hieme in Illyricum profectus esset, quod eas quoque nationes adire et regiones cognoscere volebat, subitum bellum in Gallia coortum est.

Po teh dogodkih je bil Cezar na podlagi gotovih dejstev mnenja, da je v Galiji zavladal mir, saj so bili Belgijci premagani, Germani izgnani, Seduni poraženi v Alpah. Tako se je na začetku zime napotil v Ilirik, ker je hotel obiskati tudi tista ljudstva in spoznati (tiste) dežele, ampak v Galiji se je nenadoma vnela vojna.

V dolgem prokonzulatu si je v severni Italiji pridobil številne kliente in stopil v stik z veljaki sosednjih držav (noriški kralj ga je npr. podprl v državljanski vojni proti Pompeju, *prim. civ.* I 18, 5). Oče njegove žene Kalpurnije, L. Kalpurnij Pizon Cezonin, je bil med ustanovitelji puljske kolonije, sam Cezar pa je utrdil *conventus civium Romanorum* mest Jader, Salona, Narona in Lisus. Njegova skrb za rimski življenjski na tem področju se kaže tudi v reakciji, ki jo je imel ob novici barbarskega napada na Trst (*Gall.* VIII 24, 3):

T. Labienum ad se evocat; legionem autem XV, quae cum eo fuerat in hibernis, in Galliam togatam mittit ad colonias civium Romanorum tuendas, ne quod simile incommodum accideret decursione barbarorum ac superiore aestate Tergestinis acciderat, qui repentino latrocinio atque impetu Illyriorum erant oppressi.

K sebi pokliče T. Labiena, petnajsto legijo pa, ki je bila prezimila z njim v vojaškem taboru, pošlje v Galijo Togato, da bi branila rimske kolonije, da ne bi zaradi vpada barbarov utrpela podobne škode, kot je doletela prejšnje poletje Tržačane; ti so bili žrtev nenadnega napada in ropanja Ilirov.⁴⁸

V naših krajih se je, kot pričajo viri, Cezar mudil vsaj štirikrat: na začetku svojega konzulata, nato leta 56 pr.Kr. (v Akvileji je sprejel zaveznike z Visa, kot je razvidno iz epigrafskega vira⁴⁹), dve leti kasneje, ko je od Pirustov zahteval talce, ker so ogrožali rimske zaveznike, in še pred izbruhom državljanske vojne, okrog leta 50 pr.Kr., ko je morda ustanovil *Forum Iulii* in *Iulium Carnicum*.

V času državljanske vojne se na Jadranu ni bojeval niti Cezar niti Pompej, kar pa še ni dokaz o nepomembnosti tega območja, saj je bilo jasno, da bo imel tisti, ki si bo zagotovil premoč na Jadranu, odprto pot tako proti zahodu, to je proti Italiji, kot proti vzhodu (*prim. Caes. civ.* I 25, 3). Sreča se je najprej nasmehnila pompejancem. Leta 49 pr.Kr. je v Iliriku Cezarjevemu pristašu Publiju Korneliju Dolabeli priskočil na pomoč Gaj Antonij, brat Marka Antonija, Pompejevo močno brodovje pa sta vodila M. Oktavijan in L. Skribonij Libon; tema je uspelo, da sta sovražnike z morja obkolila in premagala.⁵⁰ Cezarjanca L.

⁴⁶ Prim. fragment iz Cezarjevega pisma *epist. ad sen.* frg. 6 Kl.

⁴⁷ Citiram po *Bellum Gallicum*, ur. O. Seel, Lipsiae 1968 (ponatis).

⁴⁸ Ob varianti *Illyriorum* soobstajata v rokopisih še različici *Histrorum* in *eorum*, *prim. R.F. Rossi, La romanizzazione dell'Istria*, cit., str. 65–78, tu zlasti 71–72.

⁴⁹ Prim. R.F. Rossi, *La romanizzazione dell'Istria*, cit., str. 72 in J.J. Wilkes, *Dalmatia*, Cambridge 1969, str. 38.

⁵⁰ Najpomembnejše pričevanje o tem dogodku, čeprav v pesniški preobleki, je Lukanova Farzalija (IV 402–581). Obleganje Antonija na Krku opisujejo tudi številni kasnejši zgodovinarji (app. b.c. II 41, Dio XLI 40, 1–2 in XLII 11, 1–5, *Flor. epit.* II 13, 30–33, *Oros. hist.* VI 15, 8–9); od Livijeve pripovedi se je ohranila samo perioha (CX). Cezar je tej epizodi verjetno posvetil ekskurz v 2. ali 3. knjigi dela *Bellum civile*, *prim. H.C. Avery, A lost Episode in Caesar's Civil War*, »Hermes« CXXI (1993), str. 452–469. Glede lokalizacije bojev med cezarjanci in pompejanci na severnem Jadranu *prim. B. Benussi, Tharsatica*, »AMSIA« XXXIII

Minucij Bazilij in zgodovinar Gaj Salustij Krisp sta oblegancem priskočila na pomoč, a sta lahko poraz samo nemočno opazovala. Antonij zmage na Jadranskem morju ni znal izkoristiti: začel je napadati posamezna mesta, ki so ostala zvesta Cezarju (npr. Salono). Situacijo sta izrabila Cezarjeva poveljnika Kvint Kornificij in Publij Vatinij, ki sta prešla v uspešen protinapad. Kljub temu je Ilirik tudi po bitki pri Farzalu ostal zvest senatu proti Cezarju. Še ob novici o Cezarjevi smrti so se Iliri uprli Vatiniju.⁵¹

Viri v dobi Avgusta in julijsko-klavdijske dinastije: severni Jadran v delih Strabona, Mele in Plinija

Rimljani so si oblast na vzhodni obali Jadrana zagotovili šele med 1. stoletjem pred Kr. in prvim stoletjem po Kr. V panonski vojni iz let 35–33 pr.Kr. je Oktavijan premagal Karne, Tavriskie in Japide, treba pa je dodati, da je po teh bojih ostalo zunaj rimske oblasti še obširno ozemlje, ki je pozneje postalo sestavni del province Dalmacije. Po zadušitvi dalmatinsko-panonskega upora leta 9 po Kr.,⁵² ki jo je vodil kasnejši cesar Tiberij, so namreč Ilirik razdelili na provinci Panonijo in Dalmacijo. Razvidno je torej, da je ozemlje ob severnem Jadranu bilo vključeno v rimski imperij razmeroma kasno: Cisalpinska Galija je bila uradno priključena Italiji leta 42 pr.Kr. (meja je v dobi triumviratov bila reka *Formio* – Rižana, v dobi po letih 18–12 pr.Kr. pa *Arsia* – Raša), Ilirik pa je bil popolnoma vključen v sistem provinc šele z omenjeno razdelitvijo v zadnjih letih avgustejskega režima.⁵³

Precej presenetljivo je, da v rimski poeziji ni zaslediti odmeva na boje v avgustejski dobi, ki jih tu omenjamo. Izjemo predstavlja samo zmaga Azinija Poliona v Iliriji, s katero si je leta 39 pr.Kr. prislužil triumf: to zmago proslavljata Vergilij v osmi eklogi in Horacij v prvi pesmi druge knjige *Od*.

Če pesniki severnemu Jadranu v tej dobi niso posvečali posebne pozornosti, sta z druge strani med prvim in drugim stoletjem po Kr. nastala najobsežnejša in najpomembnejša opisa tega območja; od teh je Strabonov obče geografski, Plinijevega pa, ki vsebuje številne politično-administrativne podatke, bi lahko označili za demografsko-etnografskega. Iz te dobe je še prvi zemljepisni spis v latinščini, Melova *Chorographia*, ki pa je glede informacij o severnem Jadranu precej skop.

Podatki, ki nam jih Strabon posreduje o severnem Jadranu, so razpršeni po številnih knjigah. V prvi knjigi je beseda o virih, ki pripovedujejo o vrnitvi Argonavtov v domovino, pa tudi o tistih v zvezi z Enejem, Antenorjem in Veneti.⁵⁴ Čeprav Strabon odločno odklanja

(1921), str. 145 isl., C. de Franceschi, *L'Istria. Note storiche*, Parenzo 1879 (prim. M. Križman, cit., str. 263), A. Degrassi, *Ricerche sui limiti della Giapidia*, »ArT« XV (1929–30), str. 263–299 (= *Scritti vari*, II, cit., str. 749–783, tu zlasti str. 758–760), E. Paratore, *Operazioni in Adriatico: Cesare e Pompeo*, v *Studi in onore di Cesare Sanfilippo*, Milano 1982, str. 446 isl. in T. Rice Holmes, *The Roman Republic*, III, Oxford 1923, str. 110, op. 2. Posebno natančno topografsko sliko daje G. Veith, *Zu den Kämpfen der Caesarianer in Illyrien*, v *Sirena Buliciana*, Zagreb–Split 1924, str. 267–274.

⁵¹ Monografsko je to snov obdelal G. Marasco, *Appiano e il proconsolato di P. Vatinio in Illiria (45–43 a.C.)*, »Chiron« XXV (1995), str. 283–297; prim. tudi M. Šašel Kos, *Zgodovinska podoba prostora med Akvilejo, Jadranom in Sirmijem pri Kasiju Dionu in Herodijanu*, cit., str. 113 isl.

⁵² Prim. J. Fitz, *Le division de l'Illyricus*, »Latomus« XLVII (1988), str. 13–24, R. RAU, *Zur Geschichte des panonisch-dalmatinischen Krieges der Jahre 6–9 nach Chr.*, »Klio« XIX (1925), str. 313–346 in M. Suić, *Zadar u starom vijeku*, Zadar 1981, str. 137–138, Id., *Liburnija i Liburni u vrijeme velikog ustanka u Iliriku od 6. do 9. god. poslije Krista (uz CIL V.3346)*, »VAMZ« XXIV–V (1991–2), str. 55–66, M. Zaninović, *Liburnia militaris*, v *Od Ilira do Hrvata*, cit., str. 305–306.

⁵³ Prim. A. Degrassi, *Ricerche sui limiti della Giapidia*, v *Scritti vari di antichità*, II, cit., str. 749–783, zlasti 755–756, Id., *Il confine dell'Italia nord-orientale*, cit., *passim*, L. Margetič, *Accenni ai confini augustei del territorio tergestino*, »Atti Rovigno« X (1979/80), str. 75–101, Id., *Neka pitanja u vezi s Istrom (I–VII stoleće)*, »ŽA« XXXII, 1 (1982), str. 53–82 in A. Starac, *Pitanje istočne granice Cisalpinske Galije i odnos općina Tergeste i Egida*, »HA« XXIV–XXV (1993–94), str. 5–37.

teorijo o črnomoško-jadranski bifurkaciji Histra in nasprotuje tradicionalni predstavi, da se ta reka izteka tudi v Jadransko morje (I 3, 15), se na te mitične pripovedi sklicuje, da bi proti Eratostenu dokazal, da je bilo tudi v antiki mogoče prepluti velike razdalje (I 3, 2).

V četrtni in peti knjigi opiše Strabon tako morfološko kot etnografsko zahodni del severnega Jadrana, v katerega vključuje tudi predalpski in alpski prostor: omenja Norike in Karne (IV 6, 9) ter bralcu postreže še z informacijo o bojih Tiberija in Druza, ki sta tej deželi zagotovila trajen mir. Strabon poudarja zlasti pomembnost Akvileje (IV 6, 10), od koder trgovsko blago po rečnih poteh dospe do Donave.

Na začetku pete knjige Strabon nakaže fizično sliko Italije in v glavnih obrisih opiše, kako so Rimljani postopoma prodrli proti severu in jo v celoti zasedli. Zaustavi se pri opisu Cisalpinske Galije, zlasti Padske nižine (V 4–5), ki jo primerja s pokrajino ob Okeanu zaradi plimovanja in z Egiptom zaradi razpredene mreže kanalov. Poleg analize ekonomskih danosti vsebuje besedilo tudi številne mitološke pripovedi; iz njegovega opisa citiram daljše odlomke, ker predstavljajo pomenljiv vzor Strabonove tehnike pripovedovanja, v kateri se prepletata realnost in pravljico⁵⁵ (V 1, 8–9):⁵⁶

Ἀκυλῖα δ', ἥπερ μάλιστα τῷ μυχῶ πλησιάζει, κτίσμα μὲν ἐστὶ Ῥωμαίων, ἐπιτευχισθὲν τοῖς ὑπερκειμένοις βαρβάροις, ἀναπλεῖται δὲ ὀλκάσιν κατὰ τὸν Νατίσωνα ποταμὸν ἐπὶ πλείους ἢ ἐξήκοντα σταδίου. Ἀνείται δ' ἐμπόριον τοῖς περὶ τὸν Ἰστρον τῶν Ἰλλυριῶν ἔθνεσι· κομίζουσιν δ' οὐτὰ μὲν τὰ ἐξ θαλάττης, καὶ οἶνον ἐπὶ ξυλίνων πίθων ἀρμαμάξαις ἀναθέντες καὶ ἔλαιον, ἐκεῖνοι δ' ἀνδράποδα καὶ βοσκέματα καὶ δέρματα. ... Ἐχει δὲ ὁ τόπος οὗτος χρυσιπλῦσια εὐφυῆ καὶ σιδηρουργεία. Ἐν αὐτῷ δὲ τῷ μυχῷ τοῦ Ἀδρίου καὶ ἱερὸν τοῦ Διομήδους ἐστὶν ἄξιον μνήμης, τὸ Τίμαυον· λιμένα γὰρ ἔχει καὶ ἄλσος ἐκπρεπὲς καὶ πηγὰς ἐπὶ πότιμου ὕδατος εὐθὺς εἰς τὴν θάλασσαν ἐκπίπτοντος, πλατεῖ καὶ βαθεῖ ποταμῷ. Πολύβιος δ' εἶρηκε πλὴν μιᾶς τὰς ἄλλας ἀλμυροῦ ὕδατος, καὶ δὲ καὶ τοὺς ἐπιχωρίους πηγὴν καὶ μητέρα τῆς θαλάττης ὀνομάζειν τὸν τόπον. Ποσειδώνιος δὲ φασὶ ποταμὸν τὸν Τίμαυον ἐκ τῶν ὀρῶν φερόμενον καταπίπτει εἰς βέρεθρον, εἶθ' ὑπὸ γῆς ἐνεχθέντα περὶ ἑκατὸν καὶ τριάκοντα σταδίου ἐπὶ τῇ θαλάττῃ τὴν ἐκβολὴν ποιέσθαι. Τῆς δὲ τοῦ Διομήδους δυναστείας περὶ τὴν θάλατταν ταύτην αἱ τε Διομηδεῖοι νῆσοι μαρτύρια καὶ τὰ περὶ Δαυνίου καὶ τὸ Ἄργος τὸ Ἰππῖον ἱστοροῦμενα· περὶ ὧν ἐροῦμεν ἐφ' ὅσον πρὸς ἱστορίαν χρήσιμον, τὰ δὲ πολλὰ τῶν μυθεουμένων ἢ κατεψευσμένων ἄλλως ἔαν δεῖ, οἷον τὰ περὶ Φαέθοντα καὶ πᾶς Ἡλιάδας τὰς ἀπαιγειρουμένας περὶ τὸν Ἐριδανὸν τὸν μηδαμοῦ γῆς ὄντα, πλησίον δὲ τοῦ Πάδου λεγόμενον, καὶ τὰς Ἡλεκτρίδας νήσους τὰς πρὸ τοῦ Πάδου καὶ μελεαγρίδας ἐν αὐταῖς· οὐδὲ γὰρ τούτων οὐδὲν ἐστὶν ἐν τοῖς τόποις. Τῷ δὲ Διομήδει παρὰ τοῖς Ἑνετοῖς ἀποδεδεγμένοι τινὲς ἱστοριοῦνται

⁵⁴ Glede pripovedi o Argonavtih pri Strabonu prim. I 2, 10 (komentar k Homerju) in I 2, 39 (v zvezi s Kalimahom); glede Eneja, Antenorja in Venetov I 3, 2 (kritika Eratostena).

⁵⁵ Strabonovo tehniko pisanja in znanstveno vrednost njegovega dela preučuje npr. C. Van Paassen, *L'eredità della geografia greca classica: Tolomeo e Strabone*, v F. Prontera, cit., str. 269 isl. Zaradi zastarelih podatkov in plitkosti pri podajanju znanstvenih informacij je do Strabona kritična večina komentatorjev. V njegov prid pa govori npr. E.H. Bunbury, *A History of Ancient Geography among the Greeks and Romans from the Earliest Ages till the Fall of the Roman Empire*, London 1879–1883 (ponatis Amsterdam 1979), str. 213. Glede razcveta Strabonu posvečenih študijev v zadnjih desetletjih prim. F. Prontera, cit., str. XXX in 233–234. Prim. tudi G. Aujac, *Strabon et la science de son temps*, Paris 1966, str. 305–309 in J. O. Thompson, *History of Ancient Geography*, Cambridge 1948, str. 321 isl. ter uvoda v deli G. Biffi, *L'Italia di Strabone*, Genova 1988 in G. Maddoli (ur.), *Strabone e l'Italia antica*, »Incontri di storia della storiografia antica e sul mondo antico«, II, Napoli 1988.

⁵⁶ Citiram po *Geographia*, ed. H.L. Jones, I–VIII, London–Cambridge–New York 1917–1932.

τιμαί· καὶ γὰρ θύεται λευκὸς ἵππος αὐτῷ καὶ δύο ἄλσῃ τὸ μὲν Ἦρας Ἀργείας δέικνυται, τὸ δ' Ἀρτέμιδος Αἰτωλίδος. ... Μετὰ δὲ τὸ Τίμαυον ἡ τῶν Ἰστρίων ἐστὶ παραλία μέχρι Πόλας, ἥ πρόσκειται τῇ Ἰταλίᾳ. Μεταξὺ δὲ φρούριον Τεργέστε Ἀκυληίαν διέχον ἑκατὸν καὶ ὀγδοήκοντα σταδίους. Ἡ δὲ Πόλα ἴδρυται μὲν ἐν κόλπῳ λιμενοειδεῖ, νησιδία ἔχοντι εὖορμα καὶ εὐκαρπα· κτίσμα δ' ἐστὶν ἀρχαίων Κόλχων τῶν ἐπὶ Μῆδειαν ἐκπεμφθέντων, διαμαρτόντων δὲ τῆς πράξεως καὶ καταγνόντων ἑαυτῶν φυγῇ· τὸ κεν φυγάδων μὲν ἐνίσποι Γραϊκὸς ὥς Καλλιμαχος εἶρηκεν, ἀτὰρ κείνων γλῶσσ' ὀνόμηνε Πόλας. Τὰ μὲν δὲ πέραν τοῦ Πάδου χωρία οἱ τε Ἑνετοὶ νέμονται καὶ οἱ μέχρι Πόλας ...

Akvilejo pa, ki je najbližja dnu zaliva, so ustanovili Rimljani kot trdnjavo proti barbarom iz zaledja. Trgovske ladje jo dosežejo po Natizonu (Nadiži) po plovbi maksimalno šestdesetih stadijev. Je trgovski center za ilirska ljudstva vzdolž Histra; eni prinašajo proizvode, ki (prihajajo) po morju, vino, ki ga v lesenih sodih tovorijo na pokrite vozove, in olje, drugi sužnje, živali in kože. Akvileja se nahaja izven dežele Venetov. ... Ta kraj ima bogate rudnike zlata in razvito železarsko obrt. V Jadranskem zalivu je tudi Diomedovo svetišče, vredno omembe, Timavon: ima namreč pristanišče, lep, božanstvu posvečen gozdič ter sedem izvirov pitne vode, ki se takoj izlivajo v morje v široki in globoki reki. Polibij pravi, da so (vsi ti izviri) razen enega izviri slane vode in zato imenujejo prebivalci ta kraj »izvir in mati morja«. Pozejdonij pa pravi, da reka Timav, ki se spusti z gora, ponikne v brezno in teče pod zemljo sto trideset stadijev ter se izliva v morje. Znamenja Diomedovega vladanja na tem morju so Diomedovi otoki in miti o Davnih in Argiju Hipiju; glede teh bomo povedali samo to, kar je koristno za naš opis in pustili ob strani, kot je primerno, večino mitov in izmišljenih zgodb, kot na primer tisto o Faetontu in Heliadah, spreminjenih v topole ob Eridanu (reke, ki je nikjer ni, čeprav trdijo, da se nahaja v bližini Pada), in o otokih Elektridah pred Padom in kokoših na njih (v teh krajih ne obstaja nič podobnega). Da pa Veneti častijo Diomeda, je gotovo dejstvo: žrtvujejo mu namreč belega konja in kažejo dva gaja, posvečena Argivski Heri in Ajtolski Artemidi ... Po Timavu se širi obala Histrov do Pole, ki spada k Italiji. Vmes je mesto (*oppidum*) Tergeste, ki je oddaljeno od Akvileje sto osemdeset stadijev. Pola je bila zgrajena v zalivu v obliki pristanišča, ki ima rodovitne otočke, primerne za pristajanje ladij. Ustanovili so ga antični Kolhijci, ki so zasledovali Medejo; ker niso izvršili naročenega jim dela, so se sami obsodili na izgnanstvo. Kot je rekel Kalimah, bi jo Grk imenoval »dežela izgnancev«, v njihovem jeziku pa se imenuje »Polai«. Ozemlje preko Pada torej zasedajo Veneti in ljudstva do Pole ...

Sedma knjiga vsebuje prikaz Ilirije v sklopu dežel tostran Donave; tudi tu se prepletata mit in sočasna zgodovina (VII 5, 3–5):

Ἀπασα δ' ἡ ἀπὸ τοῦ μυχοῦ τοῦ Ἀδρίου παρήκουσα ὀρεινὴ μέχρι τοῦ Ριζονικοῦ κόλπου καὶ τῆς Ἀρδιάων γῆς Ἰλλυρικὴ ἐστὶ, μεταξὺ πίπτουσα τῆς τε θαλάττης καὶ τῶν Παννονίων ἐθνῶν. ... Ἐφαμεν δ' ἐν τῇ περιοδείᾳ τῆς Ἰταλίας Ἰστρους εἶναι πρώτους τῆς Ἰλλυρικῆς παραλίας, συνεχεῖς τῇ Ἰταλίᾳ καὶ τοῖς Κάρνοις, καὶ διότι μέχρι Πόλας, Ἰστρικῆς πόλεως, προήγαγον οἱ νῦν ἡγεμόνες τοὺς τῆς Ἰταλίας ὄρους. Οὗτοι μὲν οὖν περὶ ὀκτακοσίους σταδίους εἰσὶν ἀπὸ τοῦ μυχοῦ. Τοσοῦτο δ' εἰσὶ καὶ ἀπὸ τῆς ἄκρας τῆς πρὸ τῶν Πολῶν ἐπὶ Ἀγκῶνα ἐν δεξιᾷ ἔχοντι τὴν Ἑνετικὴν. Ὁ δὲ πᾶς Ἰστρικὸς παράπλους χίλια τριακόσια. ... Παρ' ὅλην δ' ἦν εἶπον παραλίαν νῆστοι μὲν αἱ Ἀψυρτίδες, περὶ ἃς ἡ Μῆδεια λέγεται διασφθεῖραι τὸν ἀδελφὸν Ἀψυρτον διώκοντα αὐτήν.

Vsa gorata dežela od dna Jadranskega morja do Rizonskega zaliva (Boke Kotorske) je Ilirija in odgovarja ozemlju med morjem in panonskimi ljudstvi. V zvezi z Italijo smo rekli, da so Histri prvo ljudstvo na ilirski obali v bližini Italije in Karnov. Zato so tisti, ki nam vladajo, razširili mejo Italije do Pole, istrskega mesta. Dolžina meje od dna Jadrana meri približno osem sto stadijev. Tolikšna je razdalja tudi od rta pred Puljem do Ankone, če imamo na desni Venetijo. Istrska obala

meri v celoti tisoč tristo stadijev.⁵⁷ ... Vsa obala, o kateri je bila beseda, je posejana z otoki: Apsirtide, pri katerih je, pravijo, Medeja ubila brata Apsirta, ki jo je zasledoval.

Zaradi obširnosti je bila izpuščena iz citiranega odlomka daljša epizoda (V 1, 9), ki pa dokazuje nadarjenost Strabona kot pripovedovalca: gre za zgodbo o nagrajeni dobro-srčnosti, ki se je očitno vršila v mitični preteklosti, v svetem gozdiču pri Timavu, kjer tudi najnevarnejše zveri postanejo krotke. Tu, pripoveduje Strabon, je živel bogataš, ki so ga zasmehovali, ker se je pogosto ponujal za poroka. Nekoč je srečal lovce, ki so bili ujeli volka, in ti so mu v šali obljubili, da bodo žival izpustili na prostost, če je pripravljen jamčiti zanj in kriti stroške, ki bi jih lahko povzročila. Bogataš je privolil, v znak hvaležnosti pa je volk pripodil na njegovo posestvo čredo divjih kobil, ki jih je srečni gospodar zaznamoval z žigom v podobi volka in jih poimenoval »likofore«. Tudi njegovi potomci so nadaljevali v vzrejo teh slovečih kobil, ki so bile sicer znane prej po svoji hitrosti kot po lepoti, in so celo dosegli, da so z zakonom prepovedali njihov izvoz, da bi ohranili pasmo čisto. Ob zaključku Strabon pripominja, da v njegovem času o reji teh kobil ni ostalo več sledu.

Severni Jadran Strabon, pod vplivom grške kulture, postavlja v dimenzijo, ki prehaja v mit, kar je za opis srednje in južne Italije manj značilno. Grški pisec sicer ne verjame, da so se Heliade, Faetontove sestre, pri Eridanu spremenile v topole.⁵⁸ pač pa vseeno trdi, da so Pulj ustanovili Kolhijci, Medejini zasledovalci. Opis izvira Timava,⁵⁹ gaja in Diomedovega svetišča prerašča v podobo veličastne lepote. Po eni strani Strabon odklanja to mitično tradicijo in jo enači z nesmiselnimi fantazijami, po drugi se ne more upreti njeni mikavnosti in očarljivosti ter se k njej stalno vrača.

Upoštevati pa moramo tudi dejstvo, da je to območje med 3. in 1. stoletjem pr.Kr. z romanizacijo in uokvirjenjem v geopolitični sistem Avgustove dobe popolnoma spremenilo videz. Ko piše, ima Strabon pred seboj novo stvarnost, vendar v svojem opisu tradicionalne podobe dežele ne spremeni radikalno, pač pa jo dopolni, tako da vanjo vnese celo vrsto podrobnosti iz novejše zgodovine. Novice, ki jih posreduje, niso vedno iz prve roke: med svojimi viri poleg uradnih dokumentov večkrat citira Polibija in Pozejdonija, včasih pa se sklicuje celo na staro pesniško tradicijo, na Homerja in Kalimaha. Komentatorji so opazili⁶⁰, da so informacije, ki se nanašajo na obalo in ravninski svet, večinoma zastarele in nepopolne (Trst npr. označuje z izrazi *φρούριον* in *κώμη Καρνακή*, medtem ko je bil v njegovi dobi že kolonija; med Timavom in Puljem je edini toponim, ki ga omenja, prav Trst), tiste v zvezi z alpskim svetom pa so sodobnejše in bogatejše, večkrat jih navaja z namenom, da bi slavil Avgusta in moč rimskega imperija.⁶¹ Če z ene strani ni povsem točno

⁵⁷ Mere, ki jih tu posreduje Strabon, so v glavnem točne: 800 stadijev (150 km) je razdalja med Puljem in dnom Jadrana (to je tržaškim zalivom pri Tržiču), kar odgovarja razdalji med rtičem pred Puljem in Ancono; istrska obala meri približno 1300 stadijev (240 km).

⁵⁸ Glede drugih antičnih virov, ki obravnavajo metamorfozo Fetontovih sester v topole, prim. npr. Ps. Scymn. 394 isl., Apoll. Rhod. IV 596–611, Eratosth. *cat.* 18, Verg. *Aen.* X 189–193, Luc. II 408–420. *Locus classicus* se seveda Ov. *met.* II 1–366. Obstoj Eridana zanikajo Herodot (III 115), Strabon (V 1, 9) in Plinij (*nat.* XXXVII 32); s Padom ga identificirajo Ferekid (= Hygin. *fab.* 154), Evripid (*Hippol.* 735–741), Skilaks (10), Teopomp (= Scymn. 395–401), Timaj (= Ps. Arist. *mir. ausc.* 81) in Teofrast (= Plin. *nat.* XXXVII 33).

⁵⁹ Glede antičnih virov v zvezi s Timavom prim. tudi Plin. *nat.* III 127, Mart. IV 25, 6 (sedem izvirov), Verg. *Aen.* I 245 (devet izvirov), Clavd. *VI cons. Hon.* 197 (devet izvirov). Prim. Hülsen, PW *s.v. Euganei*, VI 1 (1907), 984–985, Fluss, PW *s.v. Illyrioi*, Supp. V (1931), 311–345, H. Philipp, PW *s.v. Timavus*, VI A 1 (1936), 1242–1246, J. Untermann, PW *s.v. Veneti*, Supp. XV (1978), 855–898.

⁶⁰ Prim. npr. P. Tozzi, *L'Italia Settentrionale di Strabone*, v G. Maddoli, *Strabone e l'Italia antica*, cit., str. 38.

⁶¹ Strabon je bil baje občudovalec rimske veličine, učinkovitosti državne uprave ter delavnosti in sposobnosti rimskih funkcionarjev: poglavitna cilja njegove Geografije naj bi torej bila širjenje splošne kulture in pomoč rimskim uslužbencem pri njihovem zahtevnem delu. Zlasti v zadnjih časih si preučevalci

govoriti o pluralnosti podob, ki nam jih Strabon daje o severnem Jadranu, in če lahko težnja, da bi te različne podobe skušali navezovati na posamezne predstavnike prejšnje zemljepisne tradicije, privede do nesmiselne fragmentarizacije njegovega dela, z druge strani ni povsem neumestno trditi, da je eden izmed vzrokov za tako situacijo raznolikost virov, ki jih je avtor imel na razpolago.

Melova *Chorographia* je samosvoje delo, ki se ga ne da vključiti niti v literarno zvrst opisov dežel (saj nima umetniških ambicij) niti v tradicijo spisov o objadranju (ne vsebuje namreč podatkov o razdaljah, vetrovih ipd.): gre za sosledico toponimov in etnografskih podatkov, monotonost pa poživljajo mitološki vložki. Severni Jadran opisuje avtor v drugi knjigi, informacije, ki nam jih posreduje, pa so kar se da skope (II 55–57 in II 61–63).⁶²

Hoc mare magno recessu litorum acceptum et vaste quidem in altitudine patens, qua penetrat tamen vastius, Illyricis usque Tergestum, cetera Gallicis Italicisque gentibus cingitur. ... Ultra sunt Apollonia, Salona, Iader, Narona, Tragurium, sinus Polaticus et Pola, quondam a Colchis, ut ferunt, habitata – in quantum res transeunt – nunc Romana colonia. Amnes autem Aeas et Nar et Danuvius, qui iam dictus est Hister; sed Aeas secundum Apolloniam, Nar inter Piraeos et Liburnos, per Histros Hister emittitur. Tergeste intumo in sinu Hadriae situm finit Illyricum.

To morje, ki se globoko zajeda v vboklo obalo in se silno razteza v širino, naseljujejo, kjer se najbolj pomika proti notranjosti (zaliva), ilirska ljudstva do Trsta. ... Potem se nahajajo Apolonija (Pojan), Salona (Split), Jader (Zadar), Narona (Vid), Tragurij (Trogir), Puljski zaliv in Pola, v kateri so živeli, kot pripovedujejo, Kolhijci – kako je vse minljivo – in ki je danes rimska kolonija. Reke pa so Ajas (Vijosč), Nar (Neretva) in Donava, ki so jo nekoč imenovali Hister; ampak Ajas se izliva pri Apoloniji, Nar med Pirejci in Liburni, Hister prek ozemlja Histrov. Trst, ki se nahaja v notranjosti Jadranskega zaliva, zaključuje Ilirik.

At in oris proxima est a Tergeste Concordia. Interfluit Timavus novem capitibus exsurgens, uno ostio emissus; dein Natiso non longe a mari ditem attingit Aquileiam ... Superiora late occupat litora Padus. ... Inde tam citus prosilit, ut discussis fluctibus diu qualem emisit undam agat, suumque etiam in mari alveum servet, donec eum, ex adverso litore Histriae, eodem impetu profluens Hister amnis excipiat.

Na obali je Trstu najbližja Konkordija (Concordia Sagittaria). Med njima teče Timav, ki ima devet izvirov, a se izteka z enim samim ustjem. Sledi Natizon (Nadiža), ki nedaleč od morja doseže bogato Akvilejo. Na obalah gornjega Jadrana se široko razteza Pad ... Od tam teče tako hitro, goneč valove, da dolgo obdrži vodo takšno, kakršna je bila ob izlivu in ohranja svojo strugo tudi v morju, dokler se ne združi s Histrom, ki z enakim zaletom priteče z obale Istre na nasprotni strani.

Med zemljepisne podatke so se vrinili številni mitološki: Pulj so ustanovili Kolhijci (odlična priložnost za moralizatorja Melo, da potoži o minljivosti vseh stvari), Hister se izliva v Jadransko morje; ne preseneča nas torej, da v istem poglavju med ljudstvi, ki živijo na jugu Ilirije, omenja celo Fajake iz homerske tradicije. Izmed otokov na severnem Jadranu (II 7) pozna Mela tako Apsirtis kot Apsoros in neidentificirani Diskelados, ki nam je znan samo iz Apolonija Rodoškega (IV 565).

Plinijev⁶³ opis severnega Jadrana se nahaja večinoma v tretji knjigi njegovega enciklopedičnega dela *Naturalis historia*. Čeprav je bil zemljepis samo eden izmed njegovih številnih interesov, vsebuje ta prikaz veliko zanimivih informacij (za številna ljudstva v zaledju je Plinij edini vir). Njegovo pisanje odraža rimsko upravno ureditev, kakršna se je uveljavila, potem ko je Avgust razdelil Italijo na enajst enot. Plinij podaja

Strabonovega dela vsekakor postavljajo vprašanje, ali je Strabonova privrženost rimski oblasti iskrena in ali se ni čutil bolj Grka. Vmesno tezo podpira F. Lasserre, *Strabon devant l'empire romain*, ANRW II 30, 1, str. 867–896.

⁶² Citiram po *De chorographia*, A. Silbermann (ur.), Paris 1988, prim. tudi P. Parroni (ur.), *P. Melae de chorographia libri III*, Roma 1984.

celovito podobo dežele, saj ne našteva samo toponimov in etnografskih podatkov, temveč ga zanima tudi antropološka in sociološka realnost.⁶⁴ Pri tem je posebno pozoren na administrativni status naselij; prav tako vestno beleži tudi spremembe mej. Med viri za te podatke sam omenja Varona, Agripove Komentarje in dokumente, imenovane *Formulae provinciarum*; razen iz teh ažuriranih administrativnih listin je vzporedno črpal informacije tudi iz starejše zemljepisne tradicije. Da pa zlasti notranjost dežele niti Rimljanom Plinijeve dobe ni bila povsem znana, je razvidno iz zmešnjave pri hidrografskem prikazu⁶⁵.

Opis dežele poteka po ločenih sklopih; najprej Plinij prikaže, v obliki objadranja in v zemljepisnem zaporedju, obale *X regio*, naštevajoč reke in pristanišča (III 18, 126–129):⁶⁶

Sequitur decima regio Italiae Hadriatico mari adposita, cuius Venetia, fluvius Silis ex montibus Tarvisanis, oppidum Altinum, flumen Liguentia ex montibus Opiterginis et portus eodem nomine, colonia Concordia, flumina et portus Reatinum, Tiliaventum Maius Minusque, Anaxum quo Varanus defluit, Alsa, Natiso cum Turro, praefluente Aquileiam coloniam XV milia p. a mari sitam. Carnorum haec regio iunctaque Iapudum, amnis Timavus, castellum nobile vino Pucinum, Tergestinus sinus, colonia Tergeste XXXIII milia ab Aquileia. Ultra quam sex milia p. Formio amnis ab Ravenna CLXXXVIII milia anticus auctae Italiae terminus, nunc vero Histriae; quae cognominata a flumine Histro in Hadriam effluente e Danuvio amne eodemque Histro exadversum Padi fauces, contrario eorum percussu mari interiecto dulcescente, plerique dixere falso, et Nepos etiam Padi accola; nullus enim ex Danuvio amnis in mare Hadriaticum effunditur. Deceptos credo quoniam Argo navis flumine in mare Hadriaticum descendit non procul Tergeste, nec iam constat quo flumine. Umeris travectam Alpes diligentiores tradunt, subisse autem Histro, dein Savo, dein Nauporto, cui nomen ex ea causa est, inter Aemonam Alpesque exorienti. Histria ut peninsula excurrit. ... Tuditanus qui domuit Histros in statua sua ibi inscripsit: Ab Aquileia ad Tityum flumen stadia [M]M. Oppida Histriae civium Romanorum Aegida, Parentium, colonia Pola quae nunc Pietas Iulia, quondam a Colchis condita. Abest a Tergeste CV milia. Mox oppidum Nesactium et nunc finis Italiae fluvius Arsia.

Sledi *X regio* Italije na obali Jadranskega morja, kjer je Venetija, reka Silis (Sile), (ki priteka) z gor pri Tarviziju (Trevisu), mesto Altin, reka Likvencija (Livenza), (ki priteka) z gor pri Opitergiju (Oderzu), in pristanišče z enakim imenom, kolonija Konkordija (Concordia Sagittaria), reatinske reke in pristanišče (reka Lemene in pristanišče Porto Falconera), Veliki in Mali Tiliavent (Tilment in Fella), Anaksij (Stella), v katerega se izliva Varan (Como), Alza (Ausa), Natizon s Turom (Nadiža s Terom), ki teče mimo kolonije Akvileje, ki se nahaja petnajst milj od morja (22 km).⁶⁷ Tu je dežela Karnov in združena z njo (dežela) Japidov, reka Timav, trdnjava Pucinum,⁶⁸ Tržaški zaliv, kolonija Tergeste (Trst), trintrideset milj od Akvileje (50 km). Oddaljena več kot šest tisoč korakov (9 km) je reka Formio (Rižana), stodevetinosemdeset milj od Ravene (280 km),

⁶³ Glede Plinijevega podajanja zemljepisnih podatkov prim. A. Dihle, *Plinius und die geographische Wissenschaft in der römischen Kaiserzeit*, v *Tecnologia, economia e società nel mondo romano*, »Atti del congresso di Como, 27–29 settembre 1979«, Como 1980, str. 123–137 in K.J. Sallmann, *Die Geographie des älteren Plinius in ihrem Verhältnis zu Varro*, Berlin–New York 1971. Prim. tudi D. Detlefsen, *Die Anordnung der geographischen Bücher des Plinius und ihre Quellen*, Roma 1972 (Berlin 1906¹) ter F. Römer, *Der Forschungsbericht Plinius der Ältere*, »AAHG« XXXI (1978), str. 147 isl.

⁶⁴ Veliko podatkov o gospodarstvu je raztresenih po celotnem delu: Plinij omenja istrsko volno (VIII 191), istrsko olje (XV 8), vino iz *Castellum Pucinum*, ki ga je Avgustova žena Livija imela še posebno rada (XIV 6, 60), istrski javor (XVI 66), istrske ostrige (XXXII 62), najdišča zlata, ki so jih odkrili v Neronovi dobi (XXXIII 4, 67) in jantar (XXXVII 31–33) – prim. M. Kozličić, cit., str. 267.

⁶⁵ Prim. M. Kozličić, cit., str. 265, za bibliografijo V. Vedaldi lasbez, cit., str. 54. Glede Plinijeve slike Jadrana prim. tudi S. Čače, *Broj liburnijskih općina i vjerodostojnost Plinija* (*Nat. hist.* 3, 130; 139–141), »RFFZ« XXXII (1992–93), str. 1–36, Id., *Plinije o otocima južne Liburnije* (*Nat. hist.* 3, 140–141 i 151), »RFFZ« XXXIII (1993/94), str. 11–45, in L. Margetić, *Plinio e le comunità della Liburnia*, »Atti Rovigno« IX (1978–79), str. 300–358.

⁶⁶ Citiram po C. *Plinii Secundi Naturalis historiae libri XXXVII*, C. Mayhoff – L. Jan (ur.), Stuttgart 1906. Del odlomka je bil že objavljen v slovenskem prevodu, prim. J. Horvat (ur.), *Nauportus (Vrhnika)*, Ljubljana 1990, str. 19 (prev. M. Šašel Kos).

stara meja povečane Italije, sedaj pa Istre; veliko ljudi se je zmotilo, in tudi Nepot, ki je živel ob Padu, rekoč, da Istra dobi ime po reki, imenovani Hister, ki se izliva v Jadransko morje iz Donave, na nasprotni strani ustja Pada, in da toka Histra in Pada, ki se stekata iz nasprotnih strani, spremenita morje, s katerim prideta v stik, v sladko vodo. Nobena reka se ne izliva iz Donave v Jadransko morje. Mislim, da so se zmotili, ker se je ladja Argos spustila po rečni poti v Jadransko morje nedaleč od Tergesta, vendar ni več znano, po kateri reki. Skrbnejši (pripovedovalci) poročajo, da so (ladjo) prepeljali čez Alpe na ramenih, tja pa je prišla po Donavi, potem po Savi, potem po Navportu (Ljubljani), ki je tako poimenovan po tem dogodku in ki izvira med Emono (Ljubljano) in Alpami. Istra se širi (proti morju) kot polotok. ... Tuditan, ki je ukrotil Histre, je na svojem spomeniku dal vklesati ta napis: od Akvileje do Titija (Krke) (je) [dva] tisoč stadijev. Istrska mesta, katerih prebivalci imajo rimsko državljanstvo, so Ajgida (Koper), Parenj (Poreč), kolonija Pola (Pulj), ki se sedaj imenuje *Pietas Iulia* in so jo nekoč ustanovili Kolhijci. Od Tergesta je oddaljena sto pet milj (155 km). Sledi mesto Nezaktij (Vizače) in Arza (Raša), sedanja meja Italije.

Sledi naštevanje naselbin v zaledju, ker pa jih Plinij ne navaja v abecednem zaporedju, domnevamo, da v tem primeru ni uporabljal Avgustovega seznama, kot je sicer napovedoval (III 5, 46), temveč kakšen drug vir; morda za to območje, kateremu so med leti 18–12 pr.Kr. priključili še Istro, ni imel pri roki ažuriranih podatkov. Tako si tudi razlagamo zmešnjavo, ki je nastala pri naštevanju toponimov, katere ponavlja tako pri opisu *X regio* kot pri opisu Liburnije (III 21, 139–140).

Z naštevanjem alpskih ljudstev (III 20, 138) se zaključí del, posvečen Italiji; sledi opis Liburnije, Dalmacije, Norika, Panonije in Mezije. Knjigo zaključujeta paragrafa o otokih, ki se nahajajo tako pred italško kot pred ilirsko obalo (III 26, 151–2). Med tistimi na severnem Jadranu Plinij našteva naslednje:

III 26,152: *Clarae ante ostia Timavi calidorum fontibus cum aestu maris crescentium, iuxta Histrorum agrum Cissa, Pullaria et Absyrtides Graia dictae a fratre Medae ibi interfecto Absyrto. Iuxta eas Electridas vocare in quibus proveniret succinum quod illi electrum appellant, vanitatis Graecae certissimum documentum, adeo ut quas earum designent haut umquam constiterit.*

Otoki pred ustjem Timava⁶⁹ so znani po toplih vrelcih, ki naraščajo s plimo, ob istrski obali (so) Kisa (Pag), Pularija (Lošinj) in Apsirtide, ki so jih Grki tako poimenovali po Apsirtu, Medejinem bratu, ki je bil tam ubit. Otoki ob njih so Grki imenovali Elektride, na katerih naj bi bila najdišča jantarja, ki ga oni imenujejo ἤλεκτρον, kar je gotov dokaz za grško bahaško lažnivost, saj ni bilo nikoli znano, katere otoke označujejo s tem imenom.

Podatki, ki jih pridobimo iz Plinijevega besedila, so po naravi izredno raznoliki, saj ob informacijah o novejših zgodovinskih dogodkih oziroma materialnih virih, ki o njih pričajo (Tuditanov napis, prim. III 19, 129, *tropaeum Alpium* za Avgustove zmage nad alpskimi ljudstvi v letih 15–14 pr.Kr., prim. III 20, 136–7), soobstajajo mitološke pripovedi.⁷⁰ Pulj (III 19, 129) in proti jugu Olcinij (III 22, 144) ter Orikon (III, 22, 145) so ustanovili

⁶⁷ Razdalja med Akvilejo in morjem, ki jo tu Plinij omenja, je prevelika in se ne sklada z današnjimi zemljepisnimi danostmi, vendar je treba upoštevati tudi dejstvo, da sta se tok reke in oblika obale s časom spreminjala.

⁶⁸ Razlagalci teksta to naselbino identificirajo s Prosekom ali Devinom, za bibliografijo gl. npr. V. Vedaldi Iasbez, cit., str. 391 isl. Novejša je interpretacija, da gre za Opčine, prim. R. Fontanot, *Pucinum, Opčina, Opicina*, »ArT« CIV (1996), str. 681–693.

⁶⁹ Lokalizacijo teh otokov monografsko raziskuje A. Degrassi, *Lacus Timavi*, v *Scritti vari di antichità*, II, cit., str. 709–722; prim. tudi G. Cuscito, cit., str. 77 isl. in A. Grilli, *L'arco adriatico tra preistoria e leggenda*, cit., str. 15–39, tu zlasti 31 isl.

⁷⁰ Glede Plinijeve mitične »arheologije« severnega Jadrana prim. R. Chevallier, *Les mythes ou le temps de la protohistoire*, cit., str. 46 isl.

Kolhijci, Apsirtide (III 26, 152) so svoje ime dobile po Medejinem bratu, Veneti so potomci Trojancev (III 19, 130). V glavnem pa teži Plinij k racionalizaciji mitološke tradicije in na primer odločno zanika, da se Hister izliva v Jadransko morje; pri tem je do Nepota zelo kritičen, vendar smo videli, da se je ta podatek ohranil še v Meli.⁷¹ Prav tako zanika obstoj otočja Elektrid; te so svoje ime verjetno dolgovale dejstvu, da so tu trgovali z jantarjem, ki so ga dovažali z obal Baltika.⁷² V Plinijevem delu torej podatki antične zemljepisne tradicije dobijo dokončno sistematizacijo, tisti toponimi pa, ki niso dobili ustrezne identifikacije z realnim krajem, so bili obsojeni, da za vedno izginejo iz znanstveno pojmovane geografije.

Seznam okrajšav

<i>AAAd</i>	Antichità Altoadriatiche
<i>AAHG</i>	Anzeiger für die Altertumswissenschaft der Österr. Humanistischen Gesellschaft
<i>AION</i>	Annali del Seminario di Studi sul mondo classico dell'Istituto universitario orientale di Napoli
<i>AJArch</i>	American Journal of Archeology
<i>AMSIA</i>	Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria
<i>ANRW</i>	Aufstieg und Niedergang der römischen Welt
<i>Atti Rovigno</i>	Atti del Centro di Ricerche storiche di Rovigno
<i>ATr</i>	Archeografo Triestino
<i>BAGB</i>	Bulletin de l'Assoc. G. Budé
<i>G&R</i>	Greece and Rome
<i>HA</i>	Histria Archaeologica
<i>MEFRA</i>	Mélanges d'Archéologie et d'Histoire de l'École Française de Rome
<i>NP</i>	Der neue Pauly
<i>PP</i>	La Parola del Passato
<i>PW</i>	Paulys Real-Encyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft
<i>RhM</i>	Rheinisches Museum
<i>RFFZ</i>	Radovi Filozofskog Fakulteta u Zadru
<i>SIFC</i>	Studi Italiani di Filologia Classica
<i>VAMZ</i>	Vjestnik Arheološkog Muzeja u Zagrebu

Riassunto

Le fonti per l'Adriatico settentrionale nella geografia greco-romana

Da Ecateo a Plinio il Vecchio

Barbara Zlobec

Nell'ultimo ventennio le fonti antiche per l'Adriatico settentrionale sono state oggetto di approfondite ricerche condotte da storici sia italiani che croati che hanno portato alla creazione di dettagliate sillogi: si pensi ad esempio alle opere di Clizia Voltan e di Vanna Vedaldi Iasbez per la *X regio*, di Mate Križman per l'Istria e di Mithad Kozličić per la costa dalmata. In lingua slovena invece

⁷¹ Da se Hister izliva v Jadransko morje, so trdili Psevdo-Skilaks (20), Psevdo-Skimnos (773–776), Teopomp (= Strab. VII 5, 9), Aristotel (hist. anim. VIII 15, 7), Apolonij Rodoški (IV 288) in Hiparh (= Strab. I 3, 15), to teorijo pa sta zaničala Diodor Sicilski (IV 56) in Strabon (I 3, 15).

⁷² Gl. zgoraj, str. 4–5. Elektride omenjajo Psevdo-Skilaks ob Liburnijski obali (21), Psevdo-Skimnos po Apsirtidah (373 isl.), Apolonij Rodoški ob ustju Pada (IV 505).

non esiste ancora una disamina sistematica delle fonti per questo territorio. Il presente articolo, in cui si riassumono i risultati della tesi di perfezionamento (*magisterij*) *Jadransko morje v Lukanovem epu »Farzalija«* (Ljubljana–Trst 1998), in particolare del capitolo *Viri za severno jadransko morje* (pp. 135 sqq.), non può certo colmare questa lacuna, perché per l'ampiezza dell'argomento le singole fonti non sono analizzate monograficamente, bensì si propone il fine di offrire un repertorio bibliografico dei contributi fondamentali e di inquadrare storicamente le singole fonti, delle quali si dà una traduzione in sloveno. Nell'articolo si prendono in considerazione le fonti per l'intero arco settentrionale dell'Adriatico: si intende così superare la frammentazione tra costa occidentale e orientale che è evidentemente un riflesso della situazione politica odierna, ma che si ritrova puntualmente in tutte le raccolte di fonti antiche relative all'Adriatico.

Nella parte introduttiva si analizza le diverse accezioni che il termine »Adriatico« ha avuto nel corso dei secoli: inizialmente infatti esso designava solo la parte settentrionale di questo mare. Per quanto riguarda la protostoria, si è voluto mettere in risalto i miti che possono essere considerati riflesso di fatti storici e situazioni economiche reali (i miti di Antenore, Diomede, Fetonte e degli Argonauti). Tra le fonti greche più antiche sono stati presi in considerazione i peripli di Ecatèo e di Pseudo Scillace. Del periodo ellenistico sono invece i testi poetici di Licofrone e Apollonio Rodio. Un manuale scolastico, nonché un ricettacolo di dati geografici delle epoche precedenti, è da considerarsi la *Περιήγησις γῆς* di Pseudo Scimno. Tra le fonti del periodo della conquista romana sono stati messi in rilievo in particolare Polibio e Cesare, quest'ultimo per l'interesse dimostrato per il ruolo strategico dell'Adriatico. Nel periodo di Augusto e della dinastia giulio-claudia scrissero Strabone, Mela e Plinio. Il primo dà dell'Adriatico settentrionale un'immagine in bilico tra mito e realtà, la *Corographia* invece si presenta come un elenco piuttosto arido e scarsamente aggiornato. Un ruolo ben più importante ha avuto la descrizione dell'Adriatico settentrionale in Plinio, concentrata principalmente nel III libro della *Naturalis Historia*: in essa i dati della tradizione geografica antica hanno trovato una sistemazione definitiva e i toponimi che non ebbero un'identificazione adeguata con luoghi reali furono condannati a sparire per sempre dalla geografia di carattere scientifico.